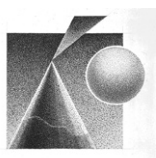

Riksantikvarieämbetets kulturmiljöövervakning

Utvärdering av indikatorn "Skyddade fjällmiljöer"

En fallstudie om hur kulturvärden skyddas och vårdas i tolv fjällområden

Åjtte

SVENSK FJÄLL-
OCH SAVERMUSEUM
SÖPTUNNAN, ÅS, SÖDERMANLÄN

Riksantikvarieämbetet

Box 5405, 114 84 Stockholm

Tel. 08-5191 8000

Fax 08-5191 8083

www.raa.se

bocker@raa.se

Redaktör

Nataliya Hulusjö

Layout

Jonas Skogsberg och Nataliya Hulusjö

© 2008 Riksantikvarieämbetet

1:1

ISBN 978-91-7209-504-5

Innehåll

FÖRORD	4	VÄSTERBOTTENS LÄN	19
SAMMANFATTNING	5	Marsfjällets naturreservat	19
UPPDRAGET	6	<i>Svartsjöbäcksområdet</i>	20
Projektet	6	<i>Risfjället – Rissjön</i>	21
Den geografiska avgränsningen	6	Västerbottens län - Summering	22
Arbetsmetod	6	JÄMTLANDS LÄN	23
Genomförande	7	Svenskådalens naturreservat	23
<i>Norrbottnens län</i>	7	<i>Kruanavaajje</i>	23
<i>Västerbottnens län</i>	7	Vålådalens naturreservat	24
<i>Jämtlands län</i>	8	<i>Grönvallen</i>	25
<i>Dalarna län</i>	8	<i>Gråsjödörren</i>	26
FALLSTUDIER	8	<i>Stensdalen</i>	26
NORRBOTTENS LÄN	10	Rogens naturreservat	27
Laponia världsarv	10	<i>Rogenstugan och Rogsbodarna</i>	28
Padjelanta nationalpark	10	Daimadalens naturreservat	29
<i>Ståloluokta</i>	10	<i>Östra Värjaren</i>	29
<i>Gamla Luoppal</i>	11	<i>Ovrehthjohke</i>	29
<i>Tuki</i>	11	Hamrafjällets naturreservat	30
<i>Sierkaluokta</i>	11	Jämtlands län - Summering	31
Kvikkjokk-Kabla fjällurskogsreservat	12	DALARNA LÄN	32
<i>Tjappisåive</i>	12	Långfjällets naturreservat	32
<i>Årrenjarka, Poststigen och Guossure</i>	12	Dalarna län - Summering	32
Ultevis fjällurskog	13	SLUTSATSER	33
<i>Kuorpak</i>	15	REFERENSER	34
<i>Njalla och visteplats nära Kuorpak</i>	16		
<i>Sijddoädnos mynning</i>	16		
Pärlälvens fjällurskog	17		
Yrafeltats naturreservat	17		
Norrbottnens län - Summering	18		

Förord

Riksantikvarieämbetet har ett övergripande ansvar att utveckla kulturmiljöarbetet i riktning mot de nationella miljö kvalitetsmålen. Detta innebär bland annat att fortlöpande övervaka och följa tillståndet för kulturmiljön och att utveckla och driva indikatorer. För detta ändamål har Riksantikvarieämbetet fått i uppdrag att i samråd med länsstyrelser och övriga berörda myndigheter utarbeta en långsiktig och strategisk kulturmiljöövervakning som redovisas i återkommande kulturmiljöboksut. Syftet med kulturmiljöövervakningen är att långsiktigt och kontinuerligt samla in såväl kvantitativ som kvalitativ information om tillstånd och förändringar för kulturmiljön och kulturhistoriska värden.

Miljömålet ”Storslagen fjällmiljö” innebär i ett generationsperspektiv bland annat att fjällen ska ha en hög grad av ursprunglighet av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Andra kulturmiljöaspekter som lyfts fram är att fjällens karaktär av betespräglad storslaget landskap med vidsträckta sammanhängande områden ska bibehållas och att kulturmiljövärden, särskilt det samiska kulturarvet, ska bevaras och utvecklas.

Enligt delmålen ska senast år 2010 merparten av områden med representativa höga natur- och kulturvärden i fjällområdet ha ett långsiktigt skydd, som vid behov omfattar skötsel och restaurering. Måluppfyllelsen redovisas av Naturvårdsverket i form av indikatorn ”Areal skyddade fjällmark”, som skyddas inom naturreservat och nationalparker i hela landet. För att utröna om indikatorn kan användas för att beskriva måluppfyllelse även för kulturmiljön inom de skyddade områdena gav Riksantikvarieämbetet i uppdrag till

Ajtte, Svenskt fjäll- och samemuseum att utvärdera ett urval skyddade områden i fjällen. Utvärderingen är del av en metodutveckling som pågår kring övervakning av kulturmiljön och kulturhistoriska värden i samtliga skyddade områden och har möjliggjorts genom utvecklingsmedel från Miljömålsrådet.

Under 2006 utvärderades beslut om inrättande av naturreservat och nationalparker i fjällområdet: från Dalarna i söder till Norrbotten i norr. Av dessa utvaldes tolv områden med kända kulturhistoriska värden, för att genomföra en mer detaljerad fallstudie innefattande fältbesök. Detta dokument är Ajttes redogörelse för resultatet. Projektledare har varit Inger Selinge.

Resultatet visar att Storslagen fjällmiljös mål om hög grad av kulturvärden, särskilt det samiska kulturarvet, samt delmålet inriktning på skötsel och restaurering av kulturvärden i fjällen inte uppnås, då skötselplanerna främst har naturvårdande inriktning. Fallstudien visar också att igenväxningen av samiska visten och renvallar samt andra hävdade marker är ett generellt problem i skyddade områden längs hela fjällkedjan. Slutsatsen blir att indikatorn inte kan användas för att beskriva tillståndet för kulturmiljön och kulturhistoriska värden i skyddade områden i fjällen. Vår förhoppning är att rapporten ska utgöra ett underlag för förnyade diskussioner om hur bättre helhetssyn och sektorssamverkan kan uppnås kring skydd och skötsel av fjällens natur- och kulturvärden.

Stockholm, november 2007

*Jan-Gunnar Lindgren,
avdelningschef*

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet har gett Åjtte i uppdrag att utvärdera indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer” med avseende på kulturvärden. Åjtte har analyserat 38 beslut om inrättande av naturreservat och nationalparker: från Långfjällets naturreservat i Dalarna i söder till Padjelanta nationalpark i Norrbotten i norr. Tolv miljöer, vilka samtliga innehåller kända kulturvärden, utvaldes för en mer detaljerad fallstudie innefattande fältbesök.

Studien visar att avståndet mellan miljökvalitetsmålets målformuleringar om kulturmiljövärden, särskilt det samiska kulturarvet, och skötselplanernas ensidiga naturvårdsinriktning är stort. Avståndet framstår som ännu större, när den faktiska bevarande- och skötselsituationen vägs. I endast två av de analyserade 38 besluten för skyddade områden finns skötsel av kulturvärden enligt skötselplan: i Hamrafjällets naturreservat i Jämtlands län sköts en fåbodemiljö och i Yrafeldtats naturreservat i Norrbottens län hävdas ett slätterlandskap. I ytterligare ett par fall hävdas gräsmärke i fjällbondekulturens miljöer inom naturreservat.

Samiska kulturvärden finns endast upptagna i skötselplanen i ett fall (ett delområde i Vålådalens naturreservat), men i detta fall har länsstyrelsen valt att prioritera bort detta delområde. När skötsel och restaurering av samiska kulturmiljöer förekommer inom skyddade områden, sker

detta utan stöd i skötselplan. Sådana insatser har utförts och utförs med hjälp av det statliga kulturmiljöanslaget, miljöstödet för bevarande av värdefulla natur- och kulturmiljöer i renskötselområdet eller som enskilda initiativ.

Fallstudien av de tolv skyddade områdena visar att igenväxningen av samiska visten och renvallar samt andra tidigare hävdade marker som ängs-, betes- och våtmarker är ett generellt problem längs hela fjällkedjan. Särskilt i de sydliga fjällen skadas samiska kulturmiljöer också genom det högre besöksstrycket, jämfört med de nordliga fjällen. Det är uppenbart att viktiga kulturvärden är hotade eller går förlorade. De långsiktiga effekterna av denna förändring och påverkan för den biologiska mångfalden bör också utredas och belysas ytterligare.

Studien visar också att beräkningsunderlaget för indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer” ger en missvisande bild av hur stora arealer egentlig fjällmark som skyddats. Arealen för de skyddade fjällområden, som helt eller delvis är belägna ovan en definierad gräns för fjällmark, har i sin helhet tagits med i beräkningsunderlaget.

Sammanfattningsvis går det att konstatera att indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer” inte kan användas för uppföljning av skyddet och skötseln av kulturvärden i fjällområdet. Indikatorn uttrycker inte hur kulturvärden tagits tillvara.

Uppdraget

De skandinaviska fjällen har mycket höga natur- och upplevelsevärden, både i ett nationellt och ett internationellt perspektiv. Människor har levt i fjällmiljön under flera tusen år och därför har fjällen även betydande kulturmiljövärden. Det samiska samhället är idag i sin helhet utsatt för omfattande strukturomvandlingar och levnadsmönstren förändras i snabb takt. Många av de fysiska uttrycken för det samiska kulturarvet håller på att försvinna. Kunskapen om fjällvärldens kulturmiljö och kulturhistoriska värden är bristfällig. Få och begränsade insatser har gjorts för att förbättra läget. De senaste decenniernas kunskapsuppbyggnad har begränsats till att omfatta älvregleringar, enstaka forskningsprojekt och kategorivisa fornminnesinventeringar, som främst baseras på uppteckningar i arkiv och intervjuer.

Projektet

Projektets syfte och bakgrund är att utvärdera vilka effekter skyddet av fjällmiljöer haft på kulturmiljön och genom detta utvärdera hur indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer” kan användas för uppföljning av del- och generationsmål. Härutöver är målsättningen att kvaliteten på skötseln av kulturmiljöerna ska värderas i ett vidare landskapsperspektiv, som även inkluderar kulturmiljöns betydelse för biologisk mångfald. Projektet genomförs som en fallstudie där ett relevant och representativt urval av naturreservat och nationalparker i den svenska fjällvärlden väljs ut. I den projektplan som Åjtte redovisat till Riksantikvarieämbetet anges att urvalet görs så att hela fjällkedjan med dess variation av natur- och kulturmiljöer representeras.

Projektet har genomförts av personal vid Åjtte. Isse Israelsson och Kjell-Åke Aronsson har arbetat i Norrbottens län samt Ewa Ljungdahl i Jämtlands och Dalarnas län. För arbetet i Västerbottens län har Västerbottens Museum anlitats.

Den geografiska avgränsningen

Indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer” har i miljömåls-sammanhang preciserats som areal skyddad fjällmark. Med detta avses mark, som är belägen ”ovan” en definierad gränslinje för fjällområdet. I beräkningsunderlaget har medtagits hela arealen av de naturreservat och nationalparker, som helt eller delvis ligger ”ovan” denna

linje. Detta innebär att mycket stora arealer av barrskog och myrmark kommit att räknas som skyddad fjällmark, framförallt inom Norrbottens län. I naturgeografisk mening utgörs dessa områden inte av fjällterräng, utan representerar norra Norrlands bergkullslätter med inslag av mellanboreala barrskogar på stort avstånd från den egentliga fjällkedjan. Ett exempel är Muddusnationalpark, som visserligen innehåller ett mindre lågfjäll, men där större delen av området utgörs av myrmarker och barrskogar, delvis i sydsluttningar ned mot Stora Luleälvens dalgång. Det arealmässigt mycket stora myrområdet Sjaunja ingår också. Området räknas till norra barrskogslapplands bergkullslätter och det är bara i dess västra del som det finns fjäll i egentlig mening. Indikatorn visar att den stora arealtillväxten under de senaste två decennierna återspeglar i hög grad det utökade skyddet för nordligt boreala barrskogar och våtmarker. Därför kan dess användbarhet ifrågasättas. Det har dock inte ingått i Åjttes uppdrag att närmare utvärdera beräkningsunderlaget för indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer”.

Samtliga områden har mer eller mindre präglats av samisk kultur och renskötsel. I söder och i fjälldalarna finns inslag av fjällbondekultur. Stormaktstidens gruvbrytningsförsök, skogsbruket och turismen har också satt sina spår (Figur 1).

Arbetsmetod

Besluten om inrättande av naturreservat och nationalparker studerades med avseende på beskrivning av syftet med att skydda området samt dess kulturmiljöer och skötselplaner. För de områden, som valdes ut för fallstudien, har en kortfattad historisk analys gjorts. Där-

Figur 1. Det är vanligt att turisterna klättrar på kåtorna. Foto: Ewa Ljungdahl

efter genomfördes fältstudier, för att utvärdera läsbarheten av landskapet med hänsyn till eventuella skador och behovet av skötsel och restaurering, även då utifrån den biologiska mångfalden. I samband med utredningsuppdraget har ett antal konkreta och praktiska förslag om åtgärder och förbättringar väckts för enskilda miljöer. Dessa redovisas särskilt till respektive förvaltningsmyndighet.

Genomförande

Samtliga studerade reservat och nationalparker finns redovisade i tabell 1.

Norrbottnens län

För Norrbottens län studerades tio beslut om naturreservat och nationalparker i fjällen. Ett flertal stora nya reservat valdes bort, som till exempel Sveriges största skogsreservat Torneträsk Soppero fjällurkskogsreservat. Det mycket stora Udtja naturreservat, som brukar beskrivas som ett av Norrbottens värdefullaste skogsområden, ingår inte heller i studien. Bedömningen är att dessa och andra skogsreservat i huvudsak representerar nordligt boreala barrskogar utanför fjällkedjan. Den stora ökningen i Norrbottens län av arealen skyddad fjällmark enligt miljömålsindikatorn förklaras till stor del av att tidigare domänreservat och fjällnära domänreservat ombildats till naturreservat. I sak

Tabell 1. Samtliga studerade nationalparker och naturreservat

Norrbotten	Västerbotten	Jämtland	Dalarna
<i>Nationalparker</i>	<i>Naturreservat</i>	<i>Nationalpark</i>	<i>Naturreservat</i>
Abisko	Blaikfjället	Sånfjället	Långfjället
Vådvejohka	Gitsfjället		
Sarek	Marsfjället	<i>Naturreservat</i>	
Padjelanta	Vindelfjällen	Arådalen	
Stora Sjöfallet		Bastudalen	
Pieljekaise		Bjurälven	
		Blåsjöfjäll	
<i>Naturreservat</i>		Brovallvålens	
Kvikkjokk-Kabla fjällurskog		Daimadalen	
Pärlälvens fjällurskog		Grubbdalen	
Ultevis fjällurskog		Hamrafjället	
Yrafdelat		Henvålen	
		Hotagen	
		Jougdadalen	
		Järvdalen	
		Kilbergsskiftet	
		Korallgrottan	
		Marntallåsens	
		Nysäteren	
		Nyvallen	
		Oldflån-Ansätten	
		Rogen	
		Saxvattnet	
		Skäckerfjällen	
		Storåsen	
		Svenskådalen	
		Tännforsen	
		Våldalen	

har detta inte inneburit ett ökat skydd av kulturvärden, eftersom reservatsbildningarna inte i något av dessa fall syftar till att skydda områdenas kulturvärden.

För fallstudier valdes fem nationalparker och reservat: Padjelanta nationalpark, Kvikkjokk-Kabla fjällurskogsreservat, Ultevis fjällurskog, Pärälvens fjällurskog och Yrafdelats naturreservat.

Yrafdelat tillhör länets äldre naturreservat och bildades år 1974. Pärälvens fjällurskog är ett yngre reservat, som bildades år 2000. I det sistnämnda reservatet ingår fjälldalen Tarradalen, som kan jämföras med Yrafdelat i natur- och kulturhistorisk betydelse.

För samtliga reservat förutom Yrafdelat återkommer målformuleringar om att bevara fjällandskapet i dess naturliga tillstånd och lämna området att fritt utvecklas. I några fall, som till exempel för Pärälvens fjällurskog, omnämns i länsstyrelsens information samisk kultur, fjälljordbruk och fångstkultur, men detta har inte påverkat skötselplanerna, där det ”naturliga tillståndet” och ”den fria utvecklingen” är uttalade mål.

I endast ett fall (Yrafdelat i Norrbottens län) finns i beslutet angivet syfte och skötselplan med inriktning på att bevara ett öppet jordbrukskulturlandskap och skapa ett område för rekreation.

Västerbottens län

För Västerbottens län studerades besluten för de fyra större naturreservaten i fjällområdet Vindelfjällen, Marsfjället, Gitsfjället och Blaikfjället. Jämfört med Norrbottens län är beskrivningen av reservatens kulturhistoriska innehåll mer utförlig, men för själva skötseltonas kulturpåverkans betydelse ned. Att beskrivningen av kulturvärden är tydligare än i Norrbotten kan delvis förklaras med att de kulturhistoriska planeringsunderlagen är betydligt bättre för Västerbottens län, där större delen av fjällområdet omfattats av fornminnes- och byggnadsinventeringar. Skötselplanerna har emellertid samma genomgående inriktning på ”örört och naturligt tillstånd”

och ”fri utveckling” som i Norrbottens län.

För fallstudien valdes Marsfjällets naturreservat, som är det näst största reservatet. Här ingår två större kulturmiljöer av riksintresse: Svartbäcksdalen med talrika spår av äldre samekultur och Risfjället med samiska offerplatser.

Jämtlands län

För Jämtlands län studerades 25 beslut för reservat och ett för nationalpark. Reservatens kulturhistoria beskrivs endast översiktligt i besluten. I de fall skötselplanerna berör kulturmiljöer är det främst fjällägenheter och fåbodvallar som ingår. Endast en samisk miljö (Grönvallens viste i Vålådalens naturreservat) omfattas av skötselplan. Ambitionen är annars att bevara landskapets karaktär i dess opåverkat tillstånd.

För fallstudier valdes ut fem reservat: Svenskådalens naturreservat, Vålådalens naturreservat, Rogens naturreservat, Daimadalens naturreservat och Hamrafjällets naturreservat.

I fyra av de fem reservaten ingår ett stort antal samiska miljöer; i ett par fall ingår fjällägenheter, antingen nedlagda eller fortfarande hävdade. Det femte reservatet (Hamrafjället) präglas av långvarigt fåbodbruk. Vid fallstudierna togs hänsyn till befintligheten av skötselplan. I de fall där inte fanns sådan, visades det att kulturmiljöer vårdades ändå.

Dalarnas län

För Dalarnas län valdes det stora naturreservatet Långfjället, som bedömdes vara representativt med sin variation av kulturmiljöer. Den relativt nybildade nationalparken Fulufjället är avsatt för naturvårdsändamål och därför skiljer sig inte väsentligt från äldre nationalparker med hänsyn till hur kulturvärdena behandlats. Allt renbete är dock förbjudet inom nationalparken.

Fallstudier

Norrbottens län

Laponia världsarv

Laponia fördes in på UNESCO:s världsarvslista år 1996 för sina exceptionella naturvärdena och för sin levande samekulturen. Laponia består av de fyra nationalparkerna (Muddus, Sarek, Padjelanta och Stora Sjöfallet) samt två naturreservat (Sjaunja och Stubba med anslutande områden vid Sulitelma, Tjuoltadalen och Rapadalen).

Enligt Världsarvskommitténs motivering för beslutet är området ”ett framstående exempel på hur jorden har utvecklats framförallt geologiskt, och hur ekologiska och biologiska förändringar sker i dag. Här finns även enastående naturfenomen med exceptionell naturskönhet liksom betydelsefulla naturliga lokaler för att skydda biologisk mångfald.” Vidare förklarar kommittén att detta område, som länge varit befolkat av samerna, är ”ett av de bäst bevarade exemplen på ett nomadområde i norra Skandinavien. Det innehåller bosättningar och betesmarker för stora renhjordar, en sed som en gång i tiden var mycket vanlig och går tillbaka till ett tidigt stadium i människans ekonomiska och sociala utveckling.”

Länsstyrelsen i Norrbottens län, föreningen Mijá Ednam, Gällivare och Jokkmokks kommuner samt Naturvårdsverket lämnade den 30 juni 2006 in en hemställan till regeringen att ge länsstyrelsen i uppdrag att inrätta en särskild Laponiadelegation. Denna delegation ska leda till en lokalt förankrad världsarvsförvaltning år 2010. Tills vidare gäller områdenas olika enskilda skydd (Tabell 2).

I Laponia valdes Padjelanta nationalpark för fallstudien. För Padjelanta finns kulturhistoriskt underlagsmaterial. Andra delar av Laponia som Muddus, delar av Sjaunja och Stubba representerar barrskogsområdet.

Tabell 2. Skydd till de olika områdena i Laponia

<i>Stora Sjöfallet</i>	Nationalpark 1909	Natura 2000
<i>Muddus</i>	Nationalpark 1941	Natura 2000
<i>Padjelanta</i>	Nationalpark 1962	Natura 2000
<i>Sjaunja</i>	Naturreservat 1986	Natura 2000
<i>Stubba</i>	Naturreservat 1995	Natura 2000
<i>Rapadeltat</i>	Skyddat genom Miljöbalken som ”obruttet fjällområde”	
<i>Sulitelmaområdet</i>	Skyddat genom Miljöbalken	
<i>Tjuoltadalen</i>	Skyddat genom Miljöbalken	

Padjelanta nationalpark

Beskrivning

Padjelanta nationalpark ligger inom Jokkmokks kommun i Norrbottens län. Nationalparken inrättades år 1962 och har en yta på 198 400 hektar, vilket gör den till Sveriges största nationalpark. Nästan hela parken ligger ovan trädgränsen. Padjelanta är ett öppet fjällandskap, med stora sjöar, fjällhedar och ängar. De kalkrika markerna ger en ovanligt rik flora med många rariteter. Även djurlivet är ovanligt rikt, eftersom det förekommer fjällräv, järv och fjälluggla. Markerna är viktiga sommarbetesmarker för de tre samebyarna Tuorpun, Jåhkågasska och Sirges.

Intill sjön Virihaure ligger Tuorpuns storviste Stáloluokta. Området har under mycket lång tid varit en viktig anhalt för fjällturismen. Genom parken går den 160 km långa Padjelantaleden i nord-sydöstlig riktning. Längs leden finns flera turiststugor. Leden nås från Kvikkjokk i söder eller Ritsem i norr. Det tar mellan ett och tre dagars vandring att nå parken. En helikopterlinje går mellan Kvikkjokk–Stáloluokta–Ritsem. De turiststugor som ligger inom Laponia drivs av Badjelánnda Laponia Turism (BLT), vilken är en ekonomisk förening, bildad av de tre samebyarna Tuorpun, Jåhkågasska och Sirges. Föreningen har en hemsida (www.padjelanta.com) med information och en levande dialog.

Syfte med nationalparken

Nationalparken ska bevara ett fjällandskap, rikt på sjöar och vidsträckta hedar, i dess naturliga tillstånd. Den ska vara lättillgänglig för vandringsturism. Särskild hänsyn ska tas till rennäringens intressen.

Skötselplaner

Besked inväntas från regeringen om Laponiadelegationen. Tills vidare gäller skötselplanen från 1993, där inte finns några kulturmiljöer redovisade.

Kulturmiljöer

Många fornlämningar har dokumenterats inom parken. Härdar, kåtatomter, stalotomter, offerplatser med mera visar att området använts under lång tid. Spåren är många från både den intensiva och extensiva renskötseln.

Stáloluokta

Beskrivning

Stáloluokta är ett betydelsefullt storviste för Tuorpun sameby. Här bor en stor mängd människor från mitten av juni till början av september. Den nuvarande bebyggelsen med torvkåtor och stugor är långsträckt längs Virihaures sydöstra vik söderut mot sjön Luoppal. Äldre bebyggelse lämningar från sekelskiftet och fram till 1960-talet står att finna öster om nuvarande bebyggelse, alltså högre upp längs sluttningarna öster om viken samt öster om Luoppal. I omedelbar anslutning finns lämningar från flera perioder mellan stenålder och nutid. Mitt i byn och söder om Virihaure ligger turiststationen och en kyrkkåta med klockstapel. Padjelantaleden kommer in från sydost och går genom vistet och nordöst vidare mot Árasluokta. Vid stranden sker helikopterlandning regelbundet efter turistlista sommartid. Dessa regelbundna turer har funnits sedan 1955.

De flesta av vistets torvkåtor är restaurerade med medel från länsstyrelsen (Figur 2). Ägarna har enskilt sökt och själva restaurerat dem. Även bodar och båthus har rustats, liksom en kåta norr om Virihaure. Tre renvallar runt sjön vårdas med miljöstöd. Överallt i området finns spår efter äldre tiders nyttjande.

Fältbesök

Fjällturismen har mycket lång tradition i Stáloluokta och upplevs inte som något problem. Besökare har "alltid" vandrat runt i vistet. Många av vandrings turisterna är årligen eller ofta återkommande och har personliga relationer med de boende. "Nya" vandrare letar efter de två försäljningsställena eller efter bröd, fisk, båtskjuts och visas rätt. Men många turister vandrar rakt igenom området och ser inte den levande samekulturen eller de äldre spåren av den. Tältplatsen ligger väster om vistet. Många har uppmärksammat att inte alla tältare slår sig ner där. I stället tältar de nordöst om vistet, vid stigen mot Árasluokta. Här finns en del skräp efter dem, mitt bland de äldre spåren av vistet från tidigt 1900-tal.

Utanför turiststationen finns en skylt med riktningsskyltar, som anger avstånd och annan information. Den ena matvaruförsäljningen har placerat en klarröd skylt nedanför kyrkkåtan med texten "SHOP" (Figur 3). Den har åtminstone varit uppsatt sommartid sedan 1999 och ger platsen en surrealistisk prägel.

Marken slits av många vandrare. På vissa ställen i vistet finns spänger som används. Men i backen från sjön upp mot den skymda stationen är markeringen dålig. Här ringlar minst fem parallella stigar. Bredvid den nordöstliga spången finns spår av skoterkörning på barmark. Här har varit vindblottor i april. På höjden österut långt från stigar finns en hel del spår av motorcyklar; det tycks vara sladdning från buskörning.

Figur 2. Restaurerat båthus i Stáloluokta. Foto: Isse Israelsson

Figur 3. Skyltning nära kyrkkåtan i Stáloluokta. Foto: Isse Israelsson

Alla restaurerade byggnaderna är i mycket fint skick. Markerna runt kåtor och stugor hålls öppna med grästrimmer.

Resultat

Det finns en lång turisttradition i området och det faktum att Badjelánnda Laponia Turism (BLT) sköter anläggningen är av stor betydelse. Men nedskräpningen vid friltältningen måste upphöra. Ansökningar från Stáloluokta har prioriterats vid länsstyrelsens tilldelning av byggnadsvårdsbidrag. Resultatet har blivit ett levande viste, där gammalt och nytt samverkar och brukas på ett bra sätt.

Gamla Luoppal

Fältbesök

Några hundra meter öster om stugor och torvkåtor i Luoppal finns de synliga lämningarna av ett äldre viste från början av 1900-talet. De sista torvkåtorna beboddes på 1960-talet. När vistet flyttade närmare sjön, togs bågstänger och andra konstruktionsdelar med. Nu återstår mer eller mindre synliga torvvallar efter kåtor.

Området är vidsträckt. Flera kåtor ligger på låga höjdryggar vid sankmarker. Längs en stig, som går i sydöstlig riktning mot den gamla turiststigen och sjön Gieddávrrre, finns flera kåtalämningar. Intill den mer sydliga stigen, som går mot Padjelantaleden, finns vad som

Figur 4. Kåtalämning bevuxen med vid i Gamla Luoppal. Foto: Isse Israelsson

Figur 5. Tukivallen med kåtan i bortre delen; äldre kåtalämning i förgrunden. Foto: Isse Israelsson

verkar vara en husgrund. Kanske är det lämningar efter den sista gruvepoken på 1800-talet. Även vid denna stig finns kåtalämningar.

Resultat

Gamla Luoppal ligger nära turiststationen, men utom synhåll både för denna och för den moderna bebyggelsen. Stigarna som går genom området är vältrampade. Det syns ingen nedskräpning eller spår av camping i det gamla vistet. De gamla kåtalämningarna igenkänns på långt håll genom sin frodiga växtlighet, men sly håller snabbt på att ta över (Figur 4).

Tuki

Fältbesök – skötselplan saknas

Vid den grunda Tukiviken i Virihaures sydvästra del finns en renvall och en torvkåta. Fram till mitten av 1950-talet samlade man renarna här och lät dem simma över Tuki-ädno. Tidigare var detta en mjölkningsvall. Rester finns av ytterligare två kåtor, den ena förmodligen en getkåta. Åren 1999–2004 vårdades renvallen med miljöstöd. Medel söktes för restaurering av torvkåtan, men ansökan avslogs då kåtan ansågs vara alltför förfallen (Figur 5).

Många turister vandrar på egen hand utanför leder runt Virihaure. Tukivallen lyser lockande grön på långt håll med Tukijåkkå i borte kanten. I Svenska Turistföreningens tur-

förslag för vandring i Sarek står att det finns en gammal mjölkningsvall med bra tältplatser vid renvaktarstugan (www.svenskaturistforeningen.se). Detta kan läsas som om turister rekommenderas att tälta på gamla renvallar.

Resultat

Tidigare fanns en eldstad, byggd av stora stenar av turister på renvallen nära torvkåtan. Eldstaden togs bort när renvallen vårdades med miljöstöd. Inga ytterligare skador eller spår av verksamhet kunde upptäckas.

Sierkaluokta

Fältbesök – skötselplan saknas

Vandrare på väg till eller från Norge kan hämtas eller lämnas med båt i Sierkaluokta. Avståndet till Saltoluokta är cirka 20 km. Ingen stigmärkning finns till den bilväg i Norge, varifrån vandrare vanligtvis kommer. I Linnés ”Lappländska resa” nämns att det var i Sierkaluokta, som färden till Norge skulle börja.

I Virihaures västände finns en gammal mjölkningsvall längst in i viken i Sierkaluokta. På södra stranden i viken ligger en väl underhållen torvkåta från mitten av 1900-talet och på norra stranden en modern renvaktarstuga. Väster om torvkåtan syns rester av ytterligare en kåta. Här uppges ha varit en kåtaplats i slutet av 1800-talet till i början av 1900. En mjölkningsvall med några härdplatser ligger väster om renvaktarstugan.

Resultat

Renvallen vårdas med miljöstöd sedan år 1999. Varken kåtan eller renvallen visade några spår av obehörigt nyttjande eller skador. Däremot har renvaktarstugan tidigare varit utsatt för skadegörelse. För något år sedan hade någon brutit sig in i renvaktarstugorna i Virihaures västra del, övernattat, använt matvaror med mera. Samtliga stugor ligger ensligt och är utmärkta på fjällkartan.

Kvikkjokk – Kabla fjällurskogsreservat

Beskrivning

Kvikkjokk–Kabla fjällurskog ligger i Jokkmokks kommun och ingår i Natura 2000. Reservatet bildades av de tidigare domänreservaten Stantar och Kabla samt själva Kablamassivet år 2000. Området omfattar 49 197 hektar och gränisar norrut mot Sareks nationalpark och söderut mot Pärlälvens fjällurskog. Fastighetsverket är fastighetsägare. Hela reservatet är åretruntmarker för renskötsel. I väster sträcker Tjuoltadalen sig in mellan Tarrekaise och Pårtemassivet och ingår i Lapponia.

Kablamassivet har flera toppar på 1000–1100 m över havet. Inom reservatet finns urskogsartade barrskogar, myrområden, sjöar och hedar. Området är mycket viltrikt med tät björnstam. Inga vägar är brutna. Kungsleden går nord-sydligt genom reservatets västra del. Den gamla poststigen från Årrenjarka till Kvikkjokk har nyligen gjorts i ordning med vindskydd och informationspunkter. Ingen inskränkning av snöskotertrafik förekommer inom området. Jakt och fiske är tillåtet.

Syfte med reservatet

Syftet är att bevara området i dess naturliga tillstånd. Vegetationen ska tillåtas att fritt utvecklas. Vad gäller friluftsliv och ekoturism ska området utnyttjas på dess naturgivna förutsättningar.

Skötselplan

Inga kulturmiljöer nämns i skötselplanen. Vägvisning, information och naturstig ska iordningställas vid behov.

Kulturmiljöer

Inom reservatet finns flera samiska miljöer och många registrerade forn- och kulturlämningar. Vid fornminnesinventeringen konstaterades att det finns ett unikt område med gravar, härdar och kåtatomter på fjället Kabla. Två fångstgropsystem registrerades år 1996: den ena nära Poststigen och den andra intill Kungsleden. Leden passerar nära sjön Stuur Tata med boplatser av stenålderskaraktär och boplatsgropar i klapper. Jåhkågasskas höst- och vårviste Tjappisåive ligger inom reservatets södra del. Ett äldre viste finns i Skätna. Vid många av småsjöarna finns uppgifter om kåtor, kåtapatser, äldre boplatser och andra kulturlämningar.

Tjappisoajvve

Beskrivning

Det nuvarande vistet Tjappisåive tillkom på 1940-talet, när man flyttade hit från Skätna. Det var då ett viktigt vår- och höstviste, ett uppehåll mellan sommarens fjällboende och vinterns skogsland för Jåhkågasska sameby. Under vårflyttningen stannade man här för att invänta barmark och flyttade sen vidare till Padjelanta med klövjerener. Över sommaren förvarades vinterutrustningen här. På hösten återkom man och på vintern flyttade ner till skogslandet.

Idag används det mest av samebyns medlemmar för rekreation. Vistet är beläget söder om Kabla och kan nås via en stig från Njavve till Skätna. In mot området finns en privat skogsbilväg och gångsträckan blir då knappt fem kilometer.

Karaktären av uppehållsplats mellan årstidsskiftena återspeglas i byggnadsbeståndet. Här finns många små och stora förvaringsbodas för pulkor, skidor och kälkar. Särskilt utmärkande är de små, oftast mycket nätta, medbodarna som lätt kunde dras iväg och gömmas under årstider, när de inte användes.

Fältbesök – skötselplan saknas

I Tjappisåive finns ungefär tio moderna och ett par timrade stugor, sju stycken kåtahas i olika stadier av förfall, tre torvkåtor, fem näverkåtor (mestadels använda som rökkåtor), åtta getkåtor, fem fiskkåtor, tjugofem bodar, en modern bastu, tre medbodas, en stolpbod, fem luovve och två suonger. Flera av byggnaderna har restaurerats av ägarna med byggnadsvårdsbidrag från länsstyrelsen. Byggnadsrestaureringarna inleddes år 1998. En översiktlig dokumentation av byggnadsbeståndet har utförts av Åjtte med finansiering från länsstyrelsen.

Några av byns medlemmar bedriver småskalig turism. De tar med små grupper och berättar om samekulturen. Dessa turistvandringar görs vanligen i samarbete med Årrenjarka fjällby. De turister som kommer hit har redan fått information om områdets naturreservat.

Tjappisåive är intressanta marker för jakt på älg, björn och skogsfågel. Även vandringsturister som söker sig utanför de vanliga stråken har hittat de gamla stigarna över Kabla.

Resultat

Inga problem med olovligt nyttjande av byggnaderna eller skadegörelse har rapporterats. Tjappisåive är välbesökt av samebyns medlemmar vid renskötsel, jakt, fiske och rekreation. De besökare som passerar genom vistet antas vara lokala ("från trakten") och känner därför till att vistet ofta är bebott. Dessa besökare respekterar de privata byggnaderna. Andra turister kommer i smågrupper, ledda av det lokala turistföretaget.

De byggnader som restaurerats är mycket välhållna. Restaureringar har även skett utöver de bidragsfinansierade åtgärderna. Tidigare höll getter marken öppen, men nu är växtligheten mycket frodig. Några försöker röja genom att rotrycka videt, men kampen är ojämn.

Årrenjarka, Poststigen och Guossure

Fältbesök – skötselplan saknas

Årrenjarka är en udde i Luleälven strax utanför den reservatsgräns som drogs utefter vägen längs älven. Här har ett 60-tal fornlämningar registrerats: boplatser, boplatsgropar, härdar och kokgropar. En undersökt boplatser har

daterats till yngre stenålder.

Nybygget Årrenjarka utsynades i början av 1800-talet. Fram till 1960-talet fanns här jordbruk med fjällkor och myrslätter. Byn har alltid varit en viktig punkt för alla som färdades längs älven till Kvikkjokk och västerut.

I dag finns en mindre turistanläggning med stugor, restaurang och camping i Årrenjarka (Figur 6). Man anordnar alla sorters aktiviteter, bland annat i samarbete med lokala turistföretag. Hit kommer ströturister, grupper och företag.

Poststigen till Kvikkjokk användes under förfallstid. Den går inom reservatet och är cirka 20 km lång. Stigen användes också när nybyggarna skulle till myrslätter eller fiske i sjön Guossure. Nio kilometer av stigen är en naturstig med vindskydd. Ett informationshäfte beskriver natur- och delvis även kulturvärden längs stigen (Figur 7 och 8).

Vid sjön Guossure byggdes runt år 1950 en näverkåta. År 2001 restaurerade ägarna den med byggnadsvårdsbidrag från länsstyrelsen. Näverkåtan är en byggnadstyp, som först under senare år har uppmärksammats i detta område.

Resultat

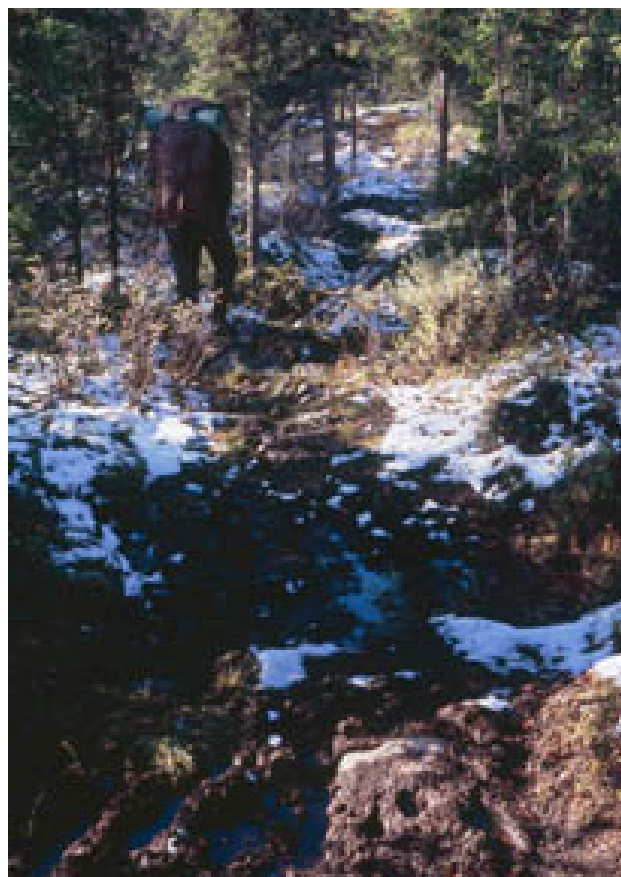
Stigen är spångad över sankare partier, men flera sträckor skulle behöva spänger. Stigen var vid besöket i september 2006 mycket vältrampad, eftersom ett 50-tal skolbarn hade gått här dagen innan. Inga skador på natur, kultur lämningar, turistanläggningar, vindskydd, eldplatser eller dass kunde upptäckas.

Figur 6. Kokgrop och minigolfbana i Årrenjarka. Foto: Isse Israelsson

Figur 7. Spångning över myr, rester av hässjestänger i Poststigen. Foto: Isse Israelsson

Figur 8. Poststigen. Sanka partier utan spångning. Foto: Isse Israelsson

Ultevis fjällurskog

Beskrivning

Ultevis är en av landets största fjällhedar med lågfjäll och plataer, som bildades år 2000 av urskogsreservaten Harrejaur och Kartevare samt domänreservaten Sitoätno, Tjaktjavare, Råvvevaratj och Appakis. Ultevis fjällurskog breder ut sig runt Ultevismassivet. Reservatet gränsar västerut mot Sarek och i nordväst till Stora Sjöfallets nationalpark.

Hela reservatet utgör åretruntmarker för renskötsel. Inom området finns renskötselplaner i form av stängsel och renvaktarstugor.

Syfte med reservatet

Syftet med reservatet är att bevara dess naturliga och opåverkade karaktär. Ekoturism, naturupplevelser, friluftsliv och vetenskaplig forskning är andra viktiga mål med Ultevis fjällurskog.

Figur 9. I förgrunden luovve i Kuorpak, delvis söndersågad till ved i modern eldstad. Foto: Isse Israelsson

Skötselplaner

I skötselplanen ingår inga kulturmiljöer.

Kulturmiljöer

I övergången mellan skog och fjällplåtå ligger Sirges samebys viktiga höst- och slaktplats Kuorpak. Själva massivet Ultevis ingår inte i reservatet. En kil ickereservat går ner från Ultevis och innefattar delar av Kuorpak, som därmed hamnar strax utanför reservatet.

Västra delen av reservatet - det vill säga södra delen av Sijddoädno (tidigare Sitoätno) och området kring Vare-Hårås - ingick i 1996 års fornminnesinventering. Inom reservatet finns en koncentration av härdar vid Sijddoädnos mynning i Tjaktjavårre. Väster om Kuorpak och inom reservatet ligger ett fångstgropsystem. Från Nautijaur går en gammal stig via Kuorpak till Sitojaurestugorna och Kungsleden. Just sydost om Kuorpak vindlar den fram och åter över reservatsgränsen. Norr därom går det två stigar parallellt inom och utanför reservatet. Längs dessa stigar finns det flera lämningar från äldre tiders renskötsel, fångstgropsystem och förrådsanläggningar. I Sitojaure finns en stenåldersboplats.

Kuorpak

Fältbesök

Kuorpaks bebyggelse från första halvan av 1900-talet ligger på gränsen till reservatet. Kuorpak och dess omgivning har många spår av långvarigt mänskligt nyttjande. Intill den nuvarande bebyggelsen finns dels lämningar från tältkåtornas tid i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet och dels en sammanhållen vistemiljö från tidigt 1900-tal med torvkåtor, bodar och förrådsställningar (Figur 9). De flesta kåtor och bodar ligger utanför reservatet, medan hagarna ligger innanför reservatsgränsen. Rakt genom denna del av Kuorpak går en stig norrut, som leder till de övre hagarna och ansluter till den nordvästliga-sydöstliga stigen genom reservatet. En stuga i området underhålls och bebos av renskötare.

Många människor passerar genom denna äldre del av vistet. Till exempel besöker kommunens samtliga sjunde-klassare vistet vid höstsamling av renarna. Jägare, vandra-re och mineralletare använder denna stig, för att komma upp på Ultevis.

Resultat

Hela vistemiljön håller på att växa igen. Ett tiotal torvkåtor är fortfarande upprättstående. På kåtorna syns inga spår av åverkan eller övernattning. Från förrådsställningar har delar tagits bort eller sågats loss och eldats upp. Relativt nya små eldplatser finns i området.

Njalla och visteplats nära Kuorpak

Fältbesök – skötselplan saknas

En njalla från sent 1800-tal restaurerades år 1999 med bidrag från länsstyrelsen (Figur 10). Ägarens släkting och en timmerman utförde arbetet. Njallor står av tradition gömda nära vår- och höstvistena, så också här. Njallan finns några kilometer från Kuorpak, en bra bit från närmaste stig och alldeles på reservatsgränsen. Ägaren önskar att dess läge fortsätter att vara okänt.

Intill stigen finns resten av vistet. Några suonger står ännu upp och en härd från en tältkåta går att se i den glesa skogen (Figur 11). Tjåsskå, tilltäljt vedämne med draghål, ligger i närheten.

Resultat

Att vara synlig och känd ger trots allt ett visst skydd. Med alltfler kringströvande jägare är risken stor att njallan upptäcks. Några träd har blåst ner i närheten och gör att njallans tak är synligt på längre avstånd. Allteftersom takveden mörknar, kommer den dock att synas mindre. Det finns inga skador på njallan, men det finns en antydning till stig fram till den. Vid vistet finns en modern eldstad. Skott och patroner ligger runt eldstaden och längs stigen.

Sijddoädns mynning

Fältbesök

Vid Sijddoädns mynning i Tjaktjajávrré finns en koncentration av härdar, både fyllda och ofyllda, på östra stranden. Här finns även husgrunder med syllstockar och grundstenar.

Området är välbesökt av jägare, fiskare och vandrings- turister. Det finns markerade leder både sommar och vinter. Reservatet anses mycket lämpligt för naturupplevelser och friluftsliv.

Resultat

Flera stigar vindlar fram genom området. Från en parkeringsplats vid Sijddoädns mynning utgår en vandrings- och cykelstig till Aktse samt vandrings-, fyrhjulings- och skoterväg till Svine och Sitojaure. Stigen som leder norrut mot Svine har ingen speciell markering. Området vid forsen är ett populärt fiskeställe och en vacker fikaplats.

Fyrhjulingsspår finns på flera ställen. Vid besök i september 2006 fanns här tre långtidsparkerade husvagnar och ett tält samt ett tiotal bilar. Ett renstängsel följer kanten av parkeringen. Två öppningar i stängslet (den ena stor nog för fyrhjulning) leder besökare in på östra stran-

Figur 10. Restaurerad njalla i Kuorpak. Foto: Isse Israelsson

Figur 11. Suonger, äldre vistesplats. Foto: Isse Israelsson

Figur 12. Moderna eldstäder uppbyggda i fornlämningsområde i Sijddoädns mynning. Foto: Isse Israelsson

den. Det finns en container för skräp, ved för eldning är upplagd strax intill. Skyltar från länsstyrelsen upplyser om naturreservatens regler, men det finns ingen information om fornlämningarna.

Vid stranden finns två eldplatser uppbyggda av sten, närmast att likna vid halvmeterhöga rösen (Figur 12). Av de arton registrerade härdarna återfanns bara två vid besöket, där den ena var nyligen fylld med sten. Flera nutida härdar ligger runt om. Förmodligen har stentar tagits från de äldre härdarna för att bygga upp nya eldstäder.

Pärlälvens fjällurskog

Beskrivning

Pärlälvens fjällurskog utgörs av urskogsreservatet Pärlälven och tre tidigare domänreservat: Tarradalen, Harrevarto och Palatjäkko. Av dessa delområden har fjälldalen Tarradalen (cirka 7320 hektar) valts för fallstudien. Tarradalen är en av fjällvärldens botaniskt rikaste dalgångar. Dalgångens vattendrag Tarraätno bildar ett delta vid Kvikkjokk. Hela reservatet utgör åretruntmarker för renskötsel och har renskötselplaner.

Syfte med reservatet

Syftet med reservatet är att skydda landskapets naturliga karaktär. Mineralprospektering är tillåten enligt föreskrifterna.

Skötselplan

Naturen ska lämnas till fri utveckling. Inga kulturmiljöer finns upptagna i skötselplanen.

Kulturmiljöer

Tarraätnos dalgång har under lång tid präglats av samernas vistelse och nybyggena i Kvikkjokk och Njunjes. År 1659 hittades silvermalm i fjällen ovanför Kvikkjokk och mellan 1660 och 1664 byggdes ett silververk upp. Kvikkjokk blev den viktigaste orten i Jokkmokks socken, där kyrkoherden var stationerad sedan gruvdriften lagts ned i början av 1700-talet. Tarraätnos dalgång och delta i sjön Saggat erbjöd fina slätter- och betesmarker. Efter gruvepoken levde byns invånare av boskapsskötsel, jordbruk, jakt och fiske. Efterhand kom byn att utvecklas till en turistort.

Njunjes ligger vid Tarraätno och började som ett samiskt viste som utvecklades till ett nybygge. Samerna har under lång tid haft sina höst- och vårvisten i området. År 1834 anlade Olof Holmbom ett nybygge på samma plats där den samiska nybyggaren bott. De gamla lappvallarna gav rikligt med hö. Nybygget är det bäst dokumenterade i Norrbottens län.

Fältbesök

Jordbruksdriften är sedan länge nedlagd i Kvikkjokk och Njunjes. Tidigare öppna lappvallar, slätter-, betes- och odlingsmarker befinner sig i olika igenväxningsstadium, eftersom ingen hävd eller skötsel förekommer. Utanför reservatet vårdas brukslämningarna i Kvikkjokk som ett

av länets fornvårdsobjekt. I övrigt befinner sig bymiljön i Kvikkjokk i stark igenväxning.

Resultat

Sammantaget är det för en besökare svårt att uppfatta dalgångens mångfacetterade kulturhistoria. Den starka igenväxningen av det månghundraåriga kulturlandskapet är påtaglig.

Yrafdeltat

Beskrivning

Laisälven har i sjön Iraft skapat ett delta av näringsrikt slam från fjällen. Reservatet består av deltat med omgivande fastmark.

Syfte med reservatet

Syftet med reservatet på 690 hektar är att vidmakthålla ett öppet jordbrukslandskap inom det natursköna Yrafdeltat och skapa ett område för rekreation.

Kulturmiljö

Byn Adolfsström blev industriort år 1772, när en silverhytta anlades för silvermalmen från Nasafjället i samband med den andra brytningsepoken. Foder till de djur som behövdes slog man i det bördiga deltat. När hyttan brann år 1821 upphörde gruvepoken. Adolfsström utvecklades emellertid till en fjällby, där man levde på boskap, fiske och fångst. Slåttern i deltat har fortsatt ända fram till vår tid.

Fältbesök

Delar av deltat slås för att bevara det gamla slätterlandskapet med hölador. I övrigt är jordbruksdriften nedlagd i området. Utanför reservatet i byn Adolfsström finns värddade lämningar av silverhyttan och information om hyttepoken och nybyggenas uppkomst. I samband med fältbesöket sista veckan i juli 2006 hade förberedelser för den årliga slåttern startat.

Resultat

Sammantaget är intrycket att området sköts enligt reservatets syfte. Utförlig information för besökare finns i Adolfsström.

Norrbottnens län - Summering

I skötselplanerna för de utvalda skyddade fjällområdena ingår inga kulturmiljöer förutom i Yrafdelat. Igenväxningen av forn- och kulturlämningar, liksom av både gamla och bebodda visten och slättermarker, är omfattande. Getter höll förr marken öppen vid de samiska visten, nu försöker man på flera håll använda grästrimmer för att hävda marken.

Den turism som finns är mycket småskalig i de reservat som ingått i fallstudien. När förvaltningsfrågan lösts för Lapponia, måste man räkna med en ökad verksamhet. Jämfört med turistiskt hårdare exploaterade områden i de sydliga fjällen, är skadorna på kulturmiljöerna relativt lindriga, även om det finns små områden med påtagliga skador. En förklaring är svårtillgängligheten och den lägre besöksfrekvensen, men i något fall har också en lång turisttradition, som i Ståluokta, gjort att turister och sameby anpassat sig till varandra. En undersökning från 2004 av Sandra Wall ("Vandringsturism i Lapponia") visade att antalet förstagångsbesökare i norra Lapplandsfjällen var 28 procent (för jämförelse hade den nybildade nationalpar-

ken Fulufjället i Dalarna 64 procent). Tyska besökare har i medeltal besökt området fem gånger och svenska vandrare drygt nio gånger. De undersökta naturreservaten och nationalparken saknar bilvägar, det krävs vandring för att nå fram.

Största faran ligger i okunskap hos turisterna. Det är inte medveten skadegörelse som hotar, utan skador orsakade av liten eller ingen kunskap om kulturmiljöerna. Nedskräpning är inget stort problem.

Mycket viktiga är platserna för ingångar till naturreservat och nationalparker. En större satsning bör göras på dessa platser. Information finns, men den är inte tillräcklig med undantag för i Adolfsström. Kulturmiljöerna måste lyftas fram så att även de omfattas av skydd och respekt. Alla informationsinsatser måste göras i nära samarbete med berörda samebyar och andra brukare.

Inom naturreservaten kan mineralprospektering och utvinning komma att skada kulturmiljöer i de fall de inte är skyddade enligt Kulturminneslagen eller inte ingår i reservatens skötselplaner.

Västerbottens län

Marsfjällets naturreservat

Beskrivning

Marsfjällets naturreservat ligger inom Vilhelmina kommun i södra Lappland. Statens fastighetsverk är fastighetsägare. Reservatet som bildades år 1988 omfattar 86 000 hektar och utgörs till stor del av kalfjäll och fjällbjörkskog. På platån öster om Marsfjällen finns cirka 10 000 hektar myr och i de östra delarna finns cirka 18 000 hektar urskog, som till övervägande del består av mycket gammal granurskog.

Högfjällsmassivet Marsfjällen domineras av den mäktiga Marsfjällstoppen, som är det högsta fjället i södra Lappland med sina 1 587 meter över havet. De högsta topparna präglas av ett stort antal trågformade nischer, som är flera hundra meter vida. De har grävts ut i fjällsidorna under årtusenden av nu bortsmälta glaciärer. Marsfjällens lägre plataer, särskilt öster om högfjällsryggen, visar talrika spår av isälvarnas aktiviteter i form av grusavlagringar och rännor. Trollskalet och Offerskalet ligger på ömse sidor av Risfjället och är trågdalar bildade på samma sätt som glaciärnischerna. Men här har nu bortsmälta glaciärer grävt sig rätt igenom fjällryggen. Marsfjällets naturreservat ingår i Natura 2000, som är ett europeiskt nätverk av värdefulla naturområden.

Enligt rennärlingslagen är fjällen reserverade för renskötsel. Marsfjällen är betesmarker och kalvningsland för Vilhelmina norra sameby. Inom reservatet finns sex arbetshagar, tolv renvaktarstugor och tre betesområden för hänglavar samt en mängd flyttleder. Talrika spår efter äldre tiders samekultur finns på olika håll i Marsfjällen, bland annat i Svartsjöbäcksdalen och Risfjället. I Trollskalet och Offerskalet finns samiska offerplatser.

På uppdrag av länsstyrelsen genomförde Västerbottens museum en inventering av byggnader i Västerbottensfjällen under åren 1978 – 1980. Vilhelmina kommun inventerades år 1980 och ett flertal visten i Marsfjällsen registrerades. Ett härbre i nedre delen av Groenienjälla restaurerades med hjälp av byggnadsvårdsmedel år 1994. Härbret är en så kallad gåsfotsbod, som har tillhört Jon Mikaelsson (Figur 13). Samiska byggnader har även renoverats och underhållits av privatpersoner. Vissa av de byggnaderna är fortfarande i bruk.

Figur 13. Gåsfotsbod i Groenienjälla. Foto: Västerbottens museum

År 1994 genomförde Åjtte en inventering av kulturhistoriska lämningar vid Klingere i Marsfjällen. Vid inventeringen deltog personal från Åjtte samt två personer med god lokal-kännedom. Tolv stalotomter, nio härdar, tolv köttgropar, två rösen och ett gömsle registrerades. År 1998 bedrevs fornminnesinventering i området. I naturreservatet och riksintresseområdet inventerades två kartblad i skala 1:20 000. Eftersom hela området är mycket rikt på forn lämningar, kunde endast mindre delar av det inventeras. Det registrerades 181 lämningar på sammanlagt 64 lokaler, bland annat 80 härdar och 21 stalotomter.

Syfte med reservatet

Ändamålet med reservatet är att bevara dess orörda karaktär och låta området formas fritt och naturligt. Fri-luftsliv och forskning ska tillåtas.

Skötselplaner

Enligt Bevarandeplanen för Marsfjällen ska ingen skogsbruk bedrivs i området. Eftersom större delen av skogsbestånden är granskogar av brandrefugial karaktär,

bör brandbekämpning ske om spontana bränder skulle uppstå. Skogarnas värden är knutna till den långa kontinuiteten som dessa granbestånd har. I de få områden, där det finns högåldriga tallbestånd, kan spontana skogsbränder tillåtas påverka ekosystemet fritt. Förekomsten av stora rovdjur och fjällräv inom reservatets gränser ska bevakas och kontinuerligt följas upp.

Kulturmiljöer

Två områden, som är riksintresseområden för kulturmiljövården och som ligger inom Marsfjällets naturreservat, valdes ut för fältbesök. Dessa är Svartsjöbäckensområdet (AC 48) och Risfjället–Rissjön (AC 51). Vid fältbesöket noterades påverkan och eventuella skador. Byggnader och fornlämningar fotograferades. Namnen på visten är hämtade ur Västerbottens museums byggnadsinventering från åren 1978 till 1980.

Svartsjöbäckensområdet

Fältbesök – skötselplan saknas

Detta är ett obrutet fjällområde med rik gammal sydsamisk bebyggelse och spår från renskötsel i äldre tid. Några av de sista resterna av de gamla samiska skatteländan ligger väster om Marsfjällsmassivet.

Inom Svartsjöbäcksdalens riksintresseområde finns 49 registrerade fornlämningslokaler och fyra lokaler med stående byggnader på äldre visten. På vissa av lokalerna finns så många som elva lämningar. Bland fornlämningarna dominerar härdar, men det finns även många stalotomter, kåtatomter, bengömmor och hornsamlingar. Vid fältbesöket besöktes 29 av de olika fornlämningstyperna samt de fyra lokalerna med stående byggnader. Genom området löper en vandringsled mellan Fatmomakke och Kittelfjäll som skyltas och vårdas av länsstyrelsen. Lämningar som ligger i närheten av vandringsleden prioriterades, för att se om vandrare orsakar skador på dem. Det visades att leden inte är speciellt väl upptrampad och inte används så ofta.

Resultat

Av de besökta lokalerna var tre negativt påverkade av besökare. Påverkan bestod i kapade träd över en kåtatomt, ett mindre vedupplag på en hornsamling, en vandringsled intill en härd, sentida härdar samt en borttagen dörr till en gåsfotsbod. Vistet vid Norra Aavnerejaevrie består av en kåta, en bod samt en getkåta. Byggnaderna är i huvudsak välbehållna. På getkåtan har en del näver och torv rasat ned. Visteområdet är kraftigt bevuxet med gräs (Figur 14).

I Groenienjälla finns en gåsfotsbod som restaurerades med byggnadsvårdsmedel år 1994. Vid fältbesöket konstaterades att bodens dörr är borta.

Gotthard Larssons kåta i Groenienjälla restaurerades enligt uppgift år 1991. Kåtan är i dag i gott skick.

Skotts viste består av en kåta, en gåsfotsbod, ett dass samt ett förråd (Figur 15). Vistet tycks fortfarande användas periodvis och är i gott skick.

Klemet Lars kåta registrerades vid fornminnesinventeringen som ”kåta i förfall”. Förfallet har fortsatt, eftersom det inte utförts några renoveringsåtgärder.

Vid en grupp stalotomter löper en mindre stig. En sentida härd ligger i anslutning till stalotomterna.

I ett område mellan två mindre tjärnar finns elva hornsamlingar och en kåtatomt (Figur 16). Ett mindre vedupplag ligger på en av hornsamlingarna.

Figur 14. Vistet vid Norra Aavnerejaevrie. Foto: Västerbottens museum

Figur 15. Detaljer från Skotts gåsfotsbod. Foto: Västerbottens museum

Figur 16. Hornsamling. Foto: Västerbottens museum

Övriga iakttagelser

Vid fältbesöket gjordes inte någon nyinventering, men ett större stenblock på Aavneres sydsida besiktades. Blocket liknar offerplatser i området, men vid besiktningen påträffades inget som kunde styrka att det rör sig om sådana. I samband med besiktningen av fornlämning RAÄ 1584 och på väg till hornsamlingarna (fornlämning RAÄ 1585) registrerades en samisk grav, belägen mellan två större stenblock. Graven är uppbyggd av ett 15-tal stenhällar. Under hällarna syns näver.

Risfjället – Rissjön

Fältbesök – skötselplan saknas

Det är ett område med samiska offerplatser. Den samiska, förkristna religionen är byggd på tron att naturen är besjälad. I sjöar, berg och fjäll hade gudarna sin boning och man dyrkade dem i skepnad av underligt formade stenar och klippor (seitar) eller enkla träbeläten (Figur 17). Traditionen att skänka offer åt dessa gudar har hos samerna levt kvar ända in på 1900-talet.

Redan på 1850-talet skrev länsman Eleazar Rhen att det fanns en offersten på nordvästra sidan av Marsfjället. Offerstenen (RAÄ 49) består av ett massivt manshögt stenblock med insprängda kvartsgångar, som gör att

Figur 17. Offerplats. Foto: Västerbottens museum

blocket är vitfläckigt. Offerstenen ligger vid en flyttningsled, som nyttjades vår och höst. Man offrade till stenen för att flyttningen skulle avlöpa väl. Platsen heter i dag Offerskalet på kartan.

År 1905 nämner O. P. Pettersson att det enligt Kristoffer Sjulsson fanns en offerplats vid Risfjället där man offrat mynt, mässingsringar, tobak och bössflinta. Nästa uppgift är från år 1917, då Torkel Tomasson under en uppteckningsresa i området lyckades hitta offerstenen tillsammans med sagesmannen Andreas Wilks. Då framkom att det fanns fyra offerplatser runt Risfjället. En av dem (Marsfjällsguden, RAÄ 29), ligger cirka en kilometer väster om offerstenen och består av en människoliknande träfigur belägen i en rasbrant under ett större klippöverhäng. Träfiguren är formad av en böjd björkstam. Den är ungefär 1,3 m lång och 1 dm i diameter och är nedstucken mellan stenarna i upprätt ställning med ansiktet vänt mot öster. Intill träfiguren finns en träklyka på vilken man troligen hade hängt upp offergåvor. Runt om träfiguren finns offrade renben samt en renkrona med hornen vända uppåt.

Norr om Offerskalet ligger en mindre kulle benämnd Offerkullen (RAÄ 28), där det enligt uppgift har utförts offerceremonier. Här offrade man delar av renar, fiskar, döda hundar med mera, för att få framgång i jakt och fiske samt för att få bra hundar.

På Risfjällets södra sida, i Trollskalet, finns ytterligare en offersten (RAÄ 50), som är ungefär en meter hög. Under stenens ena sida finns ett hålrum, där det har påträffats offrade fingerringar samt en hårfläta.

En specialinventering av området genomfördes i samarbete med Vilhelmina norra sameby år 2002. Då besöktes offerplatsen med träfiguren och sex lokaler med olika lämningar nyregistrerades.

Genom riksintressemiljön löper en vandringsled. Intill leden finns en övernattningsstuga (Blerikstugan). Stugan byggdes upp av Svenska Turistföreningen (STF), men har under 1980-talet övertagits av Vilhelmina norra sameby. Orsaken till att STF överlät stugan var låg beläggning (enligt samtal med Staffan Lindberg, stugansvarig hos STF).

Resultat

Inom riksintressemiljön finns tio lokaler med registrerade fornlämningar. Vid fältbesöket var det mycket dimma, varför lämningarna besiktades från helikopter. Med hjälp av handdator, GPS och kartor med FMR kunde lämningarna lokaliseras. Tre av de tio fornlämningslokaler samt området runt Blerikstugan besiktades. Ingen påverkan eller skada på fornlämningarna kunde iaktas.

Västerbottens län - Summering

Inom Marsfjällets naturreservat finns många samiska miljöer och kulturlämningar. I reservatsbeskrivningen konstateras visserligen att det finns rika spår av gammal samkultur. Trots detta nämns det ingen samisk miljö med namn och inga samiska miljöer ingår i skötselplanen. I stället sägs att området ska bevaras i dess orörda tillstånd.

Kulturlandskapet och kulturmiljöerna inom Marsfjällets naturreservat är relativt ostörda av sentida verksamheter. Den vandringsled som löper genom området verkar inte frekventeras i någon högre grad. Den påverkan som noterades vid fältbesöket är troligen resultat av fiske- och skoterturer som genomförs under vinterhalvåret. Bland de lokaler som inte besöktes kan en lokal vid Rissjöns södra sida nämnas (RAÄ 2344). På platsen finns lämningar efter ett viste: en härd, en källargrop, en förvaringsgrop

samt lämningar efter en bod eller torkställning. Enligt noteringar i inventeringsboken finns även en sentida härd där, vilket gör att kulturmiljön negativt påverkas av fisketurism. Trots att ingen inventering genomfördes vid fältbesöket, påträffades tidigare oregistrerade lämningar. Det är troligt att det inom området finns ytterligare okända forn- och kulturlämningar, varför kompletterande inventeringar bör göras.

I beskrivningen av Marsfjällets naturreservat nämns ingenting om aktiv vård eller skötsel, varken av kultur- eller naturmiljöer. I några av de besökta vistemiljöerna noterades kraftig gräsväxt på både mark och byggnader. Enligt länsstyrelsens hemsida görs för närvarande en översyn av skötselplaner för naturreservat. I samband med detta arbete vore det önskvärt om även skötsel av kulturmiljöer inom reservaten beaktas.

Jämtlands län

Svenskådalen naturreservat

Beskrivning

Svenskådalen naturreservat ingår i Natura 2000 och ligger inom Åre och Krokoms kommuner i västra Jämtland. Fastighetsverket är fastighetsägare och hela området är renbetesland. Reservatet omfattar 18 700 hektar och bildades år 2002 efter utvidgning av tidigare reservat.

Reservatet är ett fjäll- och skogsområde som präglas av de två skogsklädda och myrrika dalgångarna Svenskådalen och Stor-Burvattnet med omgivande delar av Sösjöfjällen. I reservatets södra del (Luvlietjaerhvieområdet) växer mycket gammal gran- och tallskog. Reservatet är ett värdefullt vildmark med fjäll, myrar och urskogsartade områden. De närliggande sjöarna Stor-Burvattnet och Mjölkvattnet är starkt reglerade och ingår inte i reservatet. Området är väglöst och saknar leder och andra anordningar för friluftsliv. Det är förbudet att köra terrängfordon. Reservatet anses vara mycket lämpligt för extensivt friluftsliv.

Överallt finns spår av samiskt liv och arbete. Hela reservatet är åretruntmarker för renbete. Renskötseln bedrivs av Kalls, Njaarke och Jovnevaerie samebyar.

Inom reservatet finns en fungerande fjällägenhet (Edevik) och en nedlagd (Björkede). Fjällägenheten Edevik med bostadshus ägs av staten med nyttjanderättsupplåtelse för fjällägenhetsinnehavaren som också har rätt till viss jakt, fiske och skogsfång. Byggnaderna i Björkede är sålda och markupplåtelse gjord för tomt.

Syfte med reservatet

Syftet med reservatet är att skydda landskapets orörda karaktär och ge möjlighet till friluftsliv och forskning. Eftersom området är mycket viktigt för rennäringen, ska även rennäringens intressena bevaras.

Tabell 3. Skötselområden i Svenskådalen naturreservat

	Beskrivning	Mål	Riktlinjer
Skötselplan delområde 1	Omfattar i stort sett hela reservatet.	Att i största möjliga utsträckning behålla områdets orörda vildmarkskaraktär.	Inga åtgärder ska vidtas.
Skötselplan delområde 2	Omfattar fjällägenheten Edevik samt före detta fjällägenheten Björkede med byggnader och hävdade marker.	Att behålla mark och byggnader i hävdad skick.	Mark och byggnader ska underhållas och vårdas sedvanligt.

Skötselplan

Reservatet är indelat i två skötselområden som beskrivs i tabell 3.

Kulturmiljöer

Inom reservatet finns många samiska miljöer och kulturlämningar. Trots detta nämns ingen samisk miljö med namn i reservatsbeskrivningen och inga samiska miljöer ingår i skötselplanen. Flera renvallar vårdas med miljöstöd. Sedan år 1996 dokumenterar Njaarke sameby sina marker. Inom projektet har ett stort antal fornlämningar (mest härdar) daterats. Några mindre arkeologiska undersökningar har också gjorts, bland annat av en samisk boplats från 1000-talet e. Kr.

Kruanavaajje

Fältbesök – skötsel utanför skötselplan

Kruanavaajje är ett av Njaarke samernas gamla sommarvisten och används fortfarande i renskötselarbetet. Under några årtionden hölls sommarskola i Kruanavaajje. I vistet har härdar från kåtatomter daterats till 1200-talet och en pollenanalys visar att tamrenskötsel var etablerad vid samma tid. Nära det nuvarande vistet finns härdar och kokgropar, daterade både till senare delen av stenålder och till järnålder (Figur 18).

Kruanavaajje har alltså nyttjats kontinuerligt under många hundra år och därför är en plats med stort vetenskapligt intresse. Två renvallar vårdas med miljöstöd: en nära sjön Burvattnet och den andra lite högre upp mot fjället. Vid den övre rustades en bostadskåta och en förvaringsbod upp med byggnadsvårdsmedel i början av 2000-talet (Figur 19).

I enlighet med reservatsbeskrivningen finns det inga särskilda anordningar för friluftsliv. Det är känt att Kruanavaajje är en plats dit ett mindre antal besökare kommer, trots att platsen inte är tillrättalagd för turister.

Resultat

Det finns inga tecken på nedskräpning. Tydligt uppfattas platserna som privata och respekteras därefter. Vi vet inte hur många turister som besöker reservatet. Förmodligen kommer de flesta på vårvintern för att fiska, men eftersom vistet inte ligger så nära sjöstranden, kommer fiskarna aldrig i kontakt med kåtor och bodar. Enligt ordföranden i Njaarke sameby brukar besökarna inte lämna så mycket skräp efter sig. Visst händer det att man hittar burkar och annat skräp efter vinterns fiskare, men i övrigt finns sällan något att anmärka på.

Slutsats

Eftersom det inte finns några tecken på förstörelse eller nedskräpning i vistet, finns ingen anledning till några åtgärder för kulturmiljövården. Vistet och övriga samiska kulturmiljöer får anses ha ett gott skydd av att ligga inom reservatet med restriktioner framför allt gällande skotertrafik. Utan sådana skulle vistplatserna, som ligger nära de stora fiskrika sjöarna i Kruanavaajje, förmodligen vara mycket mer utsatta för skadegörelse.

Vålådalens naturreservat

Beskrivning

Vålådalens naturreservat ligger i Undersåkers socken, Åre kommun, västra Jämtland och bildades år 1988. Området omfattar 117 500 hektar och är lika stort som Öland. Markägare är ett antal privatpersoner, några skogsbolag samt till största delen Fastighetsverket. Reservatet omfattar stora skogsområden vid Rekdalen, Vålådalen och Rulldalen samt fjällområdena Hottögsfjället, delar av Anarisfjällen och Lunndörrens fjällen, Härjängsfjällen, Bun-

Figur 18. Skolkåtan i Kruanavaajje. Foto: Ewa Ljungdahl

nerfjällen och Ottfjället. De högsta fjälltopparna når upp till 1 500–1 600 m. Vålåsjön och Vattensjöarna är de enda större sjöarna i området. Flera djupt urskurna dalgångar, så kallade U-dalar, skär rakt igenom vissa fjällmassiv. Storådörren och Lunndörren är de mest kända U-dalarna. Vegetationen i området är mycket varierad, eftersom både berggrund och klimat skiftar. Vålådalensområdet är geologiskt intressant och på många ställen syns tydliga spår efter den senaste inlandsisen.

Inom reservatet finns inga bilvägar, men området genomkorsas av ett stort antal markerade leder. Här ligger fyra av Svenska Turistföreningens fjällstugor: Stensdalen, Lunndörren, Vålåstugorna och Gåsen. I Vålådalen och Storulvån, som bägge fungerar som ingångar till reservatet, har Svenska Turistföreningen fjällstationer. I Vålådalen har Naturvårdsverket ett Naturum med information om natur och kultur i reservatet.

Vålådalens naturreservat har en lång kulturhistoria. Ett stort antal älderdomliga lämningar (bland annat hällristningar, fångstgropar, gravhögar och stenålderboplatser) finns kring Ånnsjön. På Bunnerfjällens nordsluttning och mellan Kölsjön och Ånnsjön ligger två större system av fångstgropar.

Det samiska livet har präglat hela området. Renskötseln bedrivs i dag av Tossåsens och Handölsdalens samebyar (ungefär en tredjedel av Tossåsens sameby och hälften av Handölsdalens sameby ingår i reservatet).

Inom reservatet finns en fjällägenhet: Bunnerviken. Fastigheten med bostadshus ägs av staten med nyttjanderättsupplåtelse för fjällägenhetsinnehavaren som också har viss rätt till jakt, fiske och skogsfång. Härutöver har två fjällägenhetsarrendatorer i Fångåmon vissa nyttjanderätter inom reservatet.

Syfte med reservatet

Syftet är att bevara detta skogs- och fjällområde som innehåller bland annat värdefulla geologiska, botaniska och kulturella värden. Dessutom måste även rennäringens intressen skyddas genom att lämna naturen att fritt utvecklas.

Figur 19. Restaurerad bod i Kruanavaajje. Foto: Ewa Ljungdahl

Skötselplaner

Reservatet är indelat i olika skötselområden (A, B och C), vars omfattning, mål och riktlinjer beskrivs i tabell 4.

Kulturmiljöer

Inom reservatet finns spår efter människor från alla tider: forntida fångstbefolkning, nybyggare, fjälljordbrukare och samer. Det finns ett stort antal samiska miljöer, men endast en av dem finns med i skötselplanen. Flera renvalar inom reservatet vårdas med miljöstöd. Några samiska byggnader, både torvkåtor med olika konstruktioner och bodar, har restaurerats med statliga byggnadsvårdsbidrag. Samebyarna i Handölsdalen och Tossåsen dokumenterar sedan år 2005 sina åretruntmarker inom projektet ”Att spåra sin historia”.

Grönvallen

Fältbesök – skötselplan finns

Grönvallen användes fram till 1960-talet som åretruntviste för två familjer från dåvarande Anarisets lappby. Därefter har vistet använts mer sporadiskt i renskötselarbetet, under jakt och fiske, samt för servering till turister. I vistet

finns en dubbelkåta som används som bostad och servering, ett par förvaringsbodar och ett litet getfjös (Figur 20). Det finns också förfallna kåtor och en stor renvall. Flera byggnader i vistet är upprustade med byggnadsvårdsmedel och renvallen samt intilliggande del av vistet sköts med miljöstöd. Vistet nyttjas fortfarande av samerna i Vallbo, både privat och i deras turistiska verksamhet.

Grönvallen är den enda samiska miljö i reservatet som omfattas av skötselplanen. Målet med skötseln är att bibehålla renvall och bebyggelse i hävdad skick.

Figur 20. Kåtor för bostad och servering i Grönvallen. Foto: Ewa Ljungdahl

Tabell 4. Skötselområden i Vålådalen naturreservat

	Beskrivning	Mål	Riktlinjer
Skötselområde A	Omfattar vildmarksområden i form av orörda kalvfjäll och dalgångar med urskogsbestånd.	Att i största möjliga utsträckning behålla områdets orörda vildmarks-karaktär.	Området bör påverkas så lite som möjligt. Inga anläggningar för friluftsliv bör konstrueras.
Skötselområde B	Omfattar ett skogs- och fjällområde med kanaliserat rörligt friluftsliv. Här ligger Svenska Turistföreningens fjällstugor, alla skoterleder, alla viktigare skid- och vandringsleder samt vindskydd. Dessutom finns det ett flertal motionsspår kring Vålådalen och Vallbo, som delvis berör området.	Att i största möjliga utsträckning behålla områdets orörda vildmarks-karaktär.	Det är viktigt att behålla samt kunna förändra eller komplettera de existerande anläggningarna för rörligt friluftsliv och Svenska Turistföreningens fjällstugor. Hela rörliga friluftslivet ska kanaliseras.
Skötselområde B1	Omfattar det unika glaciallandskapet Gröndalens issjödelt, som har en mångfald storslagna bildningar.	Att informera om de geologiska bildningarna.	Besökare bör informeras om områdets geologi genom en särskild och lättbegriplig skyltning. Det kan även byggas en geologistig.
Skötselområde B2	Omfattar Grönvallens lappläger med hävdad vall och bebyggelse.	Att behålla områdets vidmarkskaraktär genom sedvanlig skötsel och underhåll av mark och byggnader.	
Skötselområde B3	Omfattar Mårtenflädet och området kring Blanktjärnen och Matskåltjärnen med flera växtplatser för brunkulla.	Att bevara brunkullaförekomsterna genom inventering och lämpliga skötselåtgärder.	
Skötselområde C	Omfattar ett område, där Handöls täljsten bedriver eller planerar att bedriva mineralbrytning.	Att i största möjliga utsträckning behålla områdets orörda vildmarks-karaktär.	
Skötselområde C1	Omfattar fjällägenheten Bunnerviken med byggnader och hävdade marker. Här finns även tre gravhögar.	Att behålla fjällägenheten med byggnader och öppna marker i värdad skick samt bevara gravhögar.	Mark och byggnader ska underhållas och vårdas sedvanligt. Gravhögar ska vårdas i särskild ordning.

Resultat

Sida vid sida med kåtor och andra byggnader som brukas av samer från Tossåsens sameby finns eldstäder och tältplatser för besökare. Naturvårdsverket har satt upp ett dass och en sobbod för turisterna. Grönvallen är en populär camping- och rastplats. Flera välfrekventerade turistleder går rätt igenom vistet. Samerna upplever ibland turisterna som väl närgångna och har vissa problem med förstörelse av byggnader, framför allt torvkåtorna, som man klättrar på och tar näver och torv från för att elda med. Samtidigt ”drar de nytta” av turisterna, då väffelservering i en kåta har lång tradition på Grönvallen.

Trots skötselplan hävdar staten varken mark eller byggnader i Grönvallen. Det visades att ”man måste prioritera, eftersom det inte finns ekonomiska resurser att vårda alla miljöer, som finns med i skötselplanerna” (muntlig uppgift från Ruben Johansson, chef för fjällförvaltningen på länsstyrelsen, den 31 maj 2006). Marken sköts i stället av familjen Jonasson, som brukar vistet med hjälp av miljöstödd.

Torrness och sobbod sköts av länsstyrelsens fältpersonal. Detta fungerar i stort sett bra. Om det inte fungerar och sobboden är full, kontaktar Jonasson länsstyrelsen. Vid besök i september 2006 hade en skolklass nyligen tältat utanför kåtorna och lämnat en del skräp på backen.

Grönvallen är ett exempel på hur en värdefull kulturmiljö har skadats av exploatering.

Gråsjödörren

Fältbesök – skötselplan saknas

Gråsjödörren nyttjades som sommarviste av samerna från Tranris lappby fram till 1950-talet. Därefter har kåtorna använts mera sporadiskt i renskötselarbetet samt vid jakt och fiske. Gråsjödörren ligger långt från markerade leder och övernattningsstugor. I vistet finns, förutom en nyrestaurerad bostadskåta (Figur 21), flera förfallna bostads-, förråds- och getkåtor, en stor renvall och förvaringsgropar. En klykstångskåta har rustats upp med byggnadsvårdsmedel (Figur 22) och en stor renvall intill vårdas med miljöstödd. Den röjda renvallen är plan, stenröjd och frodigt grön. Kåtan står olåst hela året.

Slutsats

Det syns inga tecken på skadegörelse eller spår efter ovälkomna besökare. Att vistet ligger långt från markerade leder och stugor, kan fungera som ett bra skydd mot skadegörelse. Endast de som känner platsen, det vill säga samebyns medlemmar, besöker vistet - speciellt vid älgjakten på hösten. Då används även den restaurerade kåtan. Inga åtgärder från kulturmiljövården är motiverade.

Figur 21. Folke Fjällström med sin nyrestaurerade kåta i Gråsjödörren. Foto: Ewa Ljungdahl

Figur 22. Klykstångskåta i Gråsjödörren. Foto: Ewa Ljungdahl

Stensdalen

Fältbesök – skötselplan saknas

Stensdalen är väl dokumenterat av fotografen Nils Thomasson i början av 1900-talet. Det var Tranrissamerernas stora sommarviste och här hölls sommarskola i en kåta, som är en viktig samisk miljö med flera fysiska spår och många minnen.

Idag tycker samerna att det är för många turister i området. Kåtorna används inte, och därför förfaller de långsamt (Figur 23 och 24). Intill vistet finns flera renvallar och gärdesplatser, som växer igen i snabb takt. Flera av kåtorna är av klykstångstyp, det vill säga en konstruktion som det finns ganska få kvar av. Här finns även flera ovanligt stora förvaringsanläggningar, en av Svenska Turistföreningens bemannade stugor och markerade leder (Figur 25).

Resultat

Läget mitt i ett av jämtlandsfjällens mest frekventa turistområden innebär flera hot mot vistet. Det största hotet är att vistet nästan helt har övergivits av samerna, och därför förfaller byggnaderna.

Hela vistemiljön håller i dag på att fullständigt växa igen med enbuskar och björksly, vilket gör det svårt att

Figur 23. Förfallen kåta i Stensdalen. Foto: Ewa Ljungdahl

Figur 24. Rastplats i Stensdalen. Foto: Ewa Ljungdahl

uppfatta miljön. Flera av kåtorna är nästan omöjliga att upptäcka, eftersom vegetationen är så frodig. Säkert går de flesta turisterna rätt igenom vistet utan att ha en aning om att det är en viktig samisk kulturmiljö de passerar.

Några kåtor är i sådant skick att de fortfarande går att använda. Ägarna berättar att det inte är ovanligt att turister har använt kåtorna för övernattnig. Kåtorna är därför numera låsta. I vistet finns flera stora eldstäder som är uppbyggda av nutida besökare. Risker att virke från kåtor kommer att användas som bränsle blir allt större ju mer kåtorna förfaller.

STF-stugan och turistlederna kan ses som exempel på exploatering, som skadat en värdefull samisk kulturmiljö. Att ligga mitt i ett naturreservat innebär i detta fall inget skydd för en värdefull kulturmiljö, utan tvärtom.

Rogens naturreservat

Beskrivning

Rogens naturreservat ligger i Härjedalens kommun i sydvästra delen av landskapet och gränsar mot Långfjällets naturreservat i norra Dalarna. Reservatet bildades år 1976 och bestämmelserna reviderades 1993. Fastighetsägare är ett antal privatpersoner och Fastighetsverket. Rogen är ett sjörikt lågfjällsområde med mängder av sjöar, uddar, holmar och öar. Det högsta fjället är Brattriet (1276 m).

Figur 25. Turistleden går rätt igenom vistet. Foto: Ewa Ljungdahl

Området är vattendelare mellan Ljusnans, Dalälvens och Klarälvens vattensystem.

Rogen med omgivningar har stort kvartärgeologiskt intresse och stora delar är dominerade av Rogenmorän, som är en speciell blockrik moräntyp. Området är mycket näringsfattigt med karg vegetation. Stora partier av gammal tallskog har undantagits från avverkning, vilket bidrar till att höja vildmarks karaktären. I reservatet finns sedan början av 1970-talet en livskraftig myskoxstam. Inga bilvägar finns, men det finns flera markerade leder och två STF-stugor. Det kan vara svårt att vandra inom området, men det är mycket lämpligt för paddling. Inom reservatet finns flera goda fiskevatten.

Rogens naturreservat har en lång kulturhistoria med stor samisk påverkan. Lämningarna är bristfälligt dokumenterade. Det finns många okända kulturlämningar, framför allt längs sjöar och vattendrag.

Syfte med reservatet

Reservatets syfte är att bevara områdets unika karaktär.

Skötselplaner

I skötselplanen tar man hänsyn till reservatets unika geologiska, botaniska och zoologiska egenskaper. Inga kulturmiljöer ingår.

Kulturmiljöer

Hela reservatsområdet har använts eller används fortfarande av samerna i Ruvhten Sijte (tidigare Tännäs sameby), men där finns inga större visten. Den viktigaste samiska kulturmiljön inom reservatet är Käringsjön, där samerna i dåvarande Tännäs sameby hade sitt huvudviste innan de tvångsflyttades till Brändåsen på 1950-talet. Intill det övergivna vistet finns ett nybyggt med samma namn. Gården fungerar fortfarande som permanentbostad för en barnfamilj.

Förutom samiska kulturlämningar finns talrika lämningar från en forntida fångstbefolkning inom hela reservatet. En hällmålning (Figur 26), fångstgropar, stensättningar samt ett flertal härdar, skärvtensförekomster och stenåldersboplatser med både föremål och avslag visar att Rogen var ett resursrikt och därmed attraktivt område även under forntiden. Jordlagret är väldigt tunt överallt och arkeologiskt material från många tusen år ligger exponerat och blandat i markytan på många ställen, framför allt längs stränderna. Området är därmed extremt känsligt för markslitage. Stenåldersboplatserna vid Rogen är av stort vetenskapligt intresse, eftersom stenredskap och avslag inte bara kommer från bergarter som förekommer naturligt i området, utan även från områden längre bort. Detta visar på kontakter som möjliggjordes via vattenvägarna.

Rogenområdet ingick i fjällinventering åren 2000 och 2001. När samebyn Ruvhten Sijte bedrev ett eget dokumentationsprojekt åren 1997-1999, inventerades delar av Rogenreservatet inom projektet.

Rogenstugan och Rogsbodarna

Fältbesök – skötselplan saknas

Området är blockrikt och svårframkomligt samt har få naturliga "trivselplatser" för besökare. Reservatet besöks av vandrare, fiskare, kanotister och vintertid även av skid- och skoteråkare. Området är populärt även bland utländska besökare, framförallt från Tyskland och Nederländerna.

De platser som är trivsamma i dag var det även under forntiden. Vi vet att flera eldplatser, vindskydd och stugor, som iordningsställda till turister, ligger på eller i nära anslutning till viktiga fornlämningsmiljöer. Även de platser som turisterna spontant söker sig till är ofta stenåldersboplatser eller kåtatomter. Rogenstugan är en STF-anläggning, som är bemannad under sommar och vårvinter. Rogsbodarna var tidigare fåbodvall, men är i dag bebyggt med några fritidshus.

Resultat

Både stenåldersboplatser och kåtatomter ligger på ställen, som är välbesökta av dagens vandrare och kano-

tister. Det finns inte så många bra rastplatser i det blockrika och bitvis mycket svårframkomliga landskapet. I princip varje modern eld- och tältplats ligger på en gammal boplat (Figur 27).

STF-stugan ligger i ett, för att vara i Rogen, lättillgängligt område med flera plana blockfria ytor i närheten. Följaktligen finns en koncentration av fornlämningar (en stensättning, härdar, skärvtensförekomster, stenåldersboplatser och kåtatomter) alldeles intill stugan. Med den kunskap vi har i dag skulle inte tillstånd lämnas för att anlägga en byggnad på den plats, där stugan ligger.

Slutsats

Även om vi informerar och sätter upp skyltar, är problemet svårlost. De flesta besökare har ingen arkeologisk kunskap och förstår inte att de tältar och eldar, där människor levat och verkat under flera tusen år. En möjlig fara med att informera kan vara att besökare plockar med sig värdefullt arkeologiskt material, framför allt stenredskap och avslag.

Figur 26. Hällmålning vid Rogen - sentida besökare har också markerat sin närvaro. Foto: Ewa Ljungdahl

Figur 27. Modern eldstad, anlagd på en stenåldersboplat - en vanlig syn i Rogenreservatet. Foto: Ewa Ljungdahl

Daimadalens naturreservat

Beskrivning

Daimadalens naturreservat ligger i norra delen av Frostvikens socken i Strömsunds kommun och omfattar en öst-västlig drygt 30 km lång skogbevuxen dalgång med omgivande fjäll från Ankarvattnet i väster och nästan till Saxån i söder. Reservatet är cirka 28 400 hektar och bildades år 1990. Markägare är SCA, Korselbränna AB samt Fastighetsverket. I dalgången finns flera stora sjöar, bland annat Värjaren, Saxaborga, Övre och Nedre Daimasjön.

Den skogsklädda dalgången präglas av lågvuxen och ofta gles björk- och granskog som tättnar mot öster. I dalgångens botten finns stora blandmyrområden med insprängda partier av fastare mark. Fjällen runt omkring är lågfjäll, oftast med toppar på mellan 800 och 1 100 m. Buarkantjahke är den högsta toppen (1 236 m). Skogen är opåverkad av skogsbruk med undantag för det husbehovsvirke, som tagits ut i närheten av två tidigare fjällägenheter. Inga bilvägar finns inom reservatet, men flera vinter- och sommarleder går igenom det. Några av lederna är upplåttna till skotertrafik. Övernattningsstugor saknas.

Det samiska livet har också präglar detta naturreservat. Renskötseln bedrivs av Frostvikens norra och mellersta samebyar. Hela reservatet är åretruntmarker för renbete med undantag för den västligaste delen.

Daimadalens naturreservat har en lång kulturhistoria. Vid sjön Värjaren ligger Ovrehthjohke, som är ett objekt av riksintresse och består av ett äldre viste, samegravar, offerplats och kåtatomter. Två nedlagda fjällägenheterna (Daima och Östra Värjaren) ligger på norra sidan av dalgången. Idag används dem framför allt för renskötseln.

Syfte med reservatet

Att bevara området ekosystem och landskapets orörda karaktär är syftet även med detta reservat. Samernas rättigheter ska inte inskränkas.

Skötselplaner

Reservatet är indelat i två olika skötselområden (A och B), vars omfattning, mål och riktlinjer beskrivs i tabell 5.

Tabell 5. Skötselområden i Daimadalens naturreservat

	Beskrivning	Mål	Riktlinjer
Skötselområde A	Omfattar ett skogs- och fjällområde. Det finns anläggningar för renskötseln. Flera leder löper genom området.	Att i största möjliga utsträckning behålla områdets orörda vildmarks-karaktär.	Området bör påverkas så lite som möjligt. Befintliga leder för friluftslivet bör behållas.
Skötselområden B1 och B2	Omfattar de tidigare fjällägenheterna Värjaren och Daima.	Att behålla mark och byggnader i hävdad skick.	Mark och byggnader bör skötas och underhållas sedvanligt.

Kulturmiljöer

Inom reservatet finns flera samiska miljöer. I reservatsbeskrivningen är ingen av dem nämnd vid namn förutom riksintressmiljön Ovrehthjohke som är den sydligaste kända lokalen med stalotomter i Sverige.

Det finns inga skötselplaner, som omfattar de samiska miljöerna. Från sommaren 2006 vårdas tre renvallar norr om sjön Saxaborga i reservatet med miljöstöd.

Östra Värjaren

Fältbesök – skötselplan finns

Gården Östra Värjaren sköts inte av staten enligt skötselplanen ovan. Däremot sköter nuvarande brukaren - renskötaren Birger Jonasson med familj - gården och bor där under stora delar av året. De hävdar marken trots att de inte har några djur samt renoverar och underhåller byggnaderna. I början av 2000-talet fick Jonassons statligt byggnadsvårdsbidrag för upprustning av en lada, ett härbre och ett båthus. Miljön är mycket väl hävdad trots att den inte har kvar sin ursprungliga funktion som fjällägenhet. Ett par stugor på gården hyrs ut till fiskare.

Gården Daima används i dag av Frostvikens norra sameby vid enstaka tillfällen; i övrigt står den öde.

Ovrehthjohke

Fältbesök – skötselplan saknas

Riksintressmiljön Ovrehthjohke, med bland annat tre stalotomter och ett mindre viste, finns omnämnd i reservatsbeskrivningen men inte i skötselplanen.

Resultat

De tre stalotomterna ligger ungefär en kilometer söder om sjön Värjaren nära bäcken Ovrehthjohke (Figur 28). Inga vandringsleder eller stigar leder förbi fornlämningarna. Längs bäcken går en otydlig stig, förmodligen använd av fiskare. På andra sidan bäcken finns en renvaktarstuga, men den används sällan numera.

Längre ned mot sjön Värjaren ligger ett övergivet viste och åtminstone en renvall. Platsen användes senast i början av 1900-talet. I dag syns två tydliga grunder efter bodar, en kåtatomt, en hög med avsågade renhorn och

Figur 28. En av tre stalotomter i Ovrehthjohke. Foto: Ewa Ljungdahl

renvallar. Björk, gran och enstaka enbuskar håller på att invadera visteplatsen, men den framträder mycket tydligt och är med sin frodiga markvegetation klart avgränsad från omgivningen.

I den del av vistet som ligger vid sjöstranden finns ett par stora eldstäder anlagda av nutida fiskare (Figur 29). En viss nedskräpning syns på stranden och på några stora björkar har man rivit näver.

Slutsats

I riksintressemiljön Ovrehthjohke ingår flera samiska kulturlämningar som är fasta fornlämningar och omfattas av Kulturminneslagen. Miljön får anses ha ett skydd genom att ligga inom naturreservat. Det finns inga övernattningsstugor eller vandringsleder och skotertrafiken är reglerad. Vistet i Ovrehthjohke sträcker sig ned mot den fiskrika Värjarens strand, varför man kan anta att miljön skulle vara mera påverkad av fisketurister än vad som nu är fallet, om skotertrafiken inte vore reglerad.

Beskrivningen av Ovrehthjohke i reservatsbeskrivningen är inte korrekt. Därför bör den korrigeras, så att den stämmer med riksintressebeskrivningen.

Hamrafjällets naturreservat

Beskrivning

Hamrafjällets naturreservat ligger i västra delen av Härjedalens kommun och omfattar 700 hektar. Det inrättades år 1974 och är ett av Sveriges mest kända sydväxtberg med en intressant och artrik flora. Lokalklimatet är gynnsamt och växtperioden lång, varför växter med stort värmebehov, som normalt växer längre söderut, kan leva här. Samtidigt finns många av fjällets växter.

Området användes tidigare för fäbodrift och i slutet av 1800-talet fanns minst 100 kor och lika många får och getter. Den sista fäbodvallen lades ned år 1971. Inom re-

Figur 29. Eldstad på stranden i Ovrehthjohke. Foto: Ewa Ljungdahl

Figur 30. Välhävdade gravhögar på Hamravallen. Foto: Ewa Ljungdahl

servatet finns flera gravhögar från yngre järnåldern och ett långt fångstgropssystem (Figur 30). En skyltad Järnålders-tur berättar om fornlämningarna.

Skötselplaner

I skötselplanen är naturreservatet uppdelat i 12 olika skötselområden med väl beskrivna riktlinjer och åtgärder. Både fångstgropar och gravhögar finns med.

År 2001 upprättade länsstyrelsen ett avtal om skötsel med en lantbrukare i trakten. I åtgärdsplanen nämns att skötselns syfte är att så mycket som möjligt bevara den traditionella karaktären av fäbodområdets. För detta behöver man hålla de gamla fäbodvallarna öppna och välvårdade samt rekonstruera fjällbjörkskogen mellan vallarna.

Skötselplanen och avtalet om skötsel är upprättade i samråd med Kulturmiljövården, som tidigare gjort flera besök i reservatet.

Slutsats

I Hamrafjällets naturreservat tas kulturmiljövårderna väl tillvara. Skötselplanerna följs i stort sett.

Jämtlands län - Summering

I så gott som alla reservatsbeskrivningar sägs att området är orört av människan eller att det är vildmark. Verkligheten är en helt annan. Överallt finns människors spår, om än diskreta, allt sedan inlandsisens avsmältning och fram till i dag. Framför allt är det samiskt kulturlandskap. Det samiska verksamheten beskrivs i samtliga reservat med en standardtext, vilket gör att de samiska miljöerna klumpas ihop och endast ett par visten nämns med namn. När fjällägenheter, nybyggen och fäbodvallar förekommer inom reservaten är de beskrivna och namngivna;

dessutom ingår dem i speciella skötselplaner. Endast en samisk miljö ingår i skötselplan. Skogen sägs vara opåverkad av skogsbruk förutom från fjällägenheterna. Samernas brukande av marken, som inneburit uttag av virke till såväl ved som byggnader och hägn, omtalas inte.

Fältbesöken visade att påverkan på kulturmiljöerna är helt beroende av hur exploaterat för turism området är. I välbesökta områden är skadegörelserna på både fornlämningar och samiska vistemiljöer påtagliga, medan samma i icke-exploaterade områden i det närmaste är obefintliga.

Dalarna län

Långfjällets naturreservat

Beskrivning

Långfjällets naturreservat rymmer stora arealer urskog och myr samt välbesökta fjäll. Här får man inte bruka skog, men det finns undantag för uttag av virke och ved för husbehov. Inga fältbesök gjordes inom området.

Syfte med reservatet

Ändamålet med reservatet är att bevara landskapets orörda karaktär i dess ostörda tillstånd. Att ge möjlighet till friluftsliv och forskning samt ta hänsyn till rennäringens intressen är också en viktig del av reservatets syfte.

Kulturmiljöer

Inom reservatet finns flera äldre bosättningar, bland annat de ganska välvårdade fäbodarna Gjoten, Valdalsbygget, Ulvsäteren, Foskdalen och västra Fjätvallen. Idag saknar alla fäbodarna djur, men det betraktas som positivt att återuppta en traditionell form av djurdrift.

I området finns två slitna och gamla fjällgårdar (Grundagen och Yttre Hågådalen) och bara en enda kvarstående (Övre Hågådalen).

Välsynliga spår av äldre slätterformer, som tidigare påverkat stora arealer, finns på många platser. Rester av lappläger, uppförda kring sekelskiftet, är det som finns kvar av Sveriges sydligaste samebosättningar. Ensamma kåtor och andra byggnader finns bland annat vid Hågålägret, Slagufjällets lappläger, Grövelsjön och Hävlingskällornas lappläger. Överallt finns det också gamla system av fångstgropar.

En detaljerad beskrivning av alla kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna i området och en plan för restaurering av de viktigaste objekten bör förberedas, men detta kan inte omfattas av det statliga bidraget för naturvårdsförvaltning.

Skötselplaner

Skötselplanen behandlar inte renskötseln. Det är önskvärt att bevaka det slitage som renbetet orsakar, för att minimera betetrycket och de skador som följer med. Detsamma gäller skötseln av anläggningar för rendriften och körningen med terrängfordon i samband med renskötseln.

Dalarna län - Summering

De kulturhistoriska värdena är utförligare beskrivna för Långfjället än för reservaten i Jämtlands län även om beskrivningen lämnar mer att önska. Texten är mer nyanserad än i Jämtland och både fäbodarna, fjällgårdar och visten är nämnda med namn. Man betonar att fjällskogen är kulturpåverkad av både människor och djur, även renar. Det är också positivt att man ser ett värde inte bara i fäbodvallar och fjällgårdar, utan också i fiskekojor, visten med

mera. Skötselplanen är väldigt allmänt hållen och pekar inte ut speciella miljöer förutom en fäbodvall.

Vad gäller samiska byggnader har byggnader vid Grövelsjön, Hävlingskällorna och Slagufjället restaurerats med byggnadsvårdsbidrag. De upprustade miljöerna samt renskötsel i Dalafjällen presenteras i en broschyr, skriven av samerna i Idre sameby och utgiven av länsstyrelsen. Inga renvallar eller hägn i reservatet vårdas med miljöstöd.

Slutsatser

Avståndet mellan miljö kvalitetsmålets målformulering (som verkar för att kulturmiljövärden, särskilt det samiska kulturarvet, ska bevaras och utvecklas) och skötselplanernas ensidiga naturvårdsinriktning är stort. Det blir ännu större när den faktiska bevarande och skötselsituationen vägs in.

Det är påfallande att i endast två (Hamrafjället i söder och Yrafdelat i norr) av de 38 beslut för skyddade områden som studerats finns skötsel helt enligt skötselplan för områdets kulturvärden. I ytterligare ett par fall hävdas med stöd av skötselplan några av fjällbondekulturens miljöer inom reservaten. Samiska kulturmiljöer finns endast upptagna i skötselplan i ett fall (ett delområde i Vålådalens naturreservat), men i detta fall har länsstyrelsen valt att prioritera bort området. Särskilt i de sydliga fjällerna skadas också samiska kulturmiljöer genom det relativt högre besöksstrycket jämfört med de nordliga fjällerna.

När skötsel och restaurering av samiska kulturmiljöer förekommer inom skyddade områden, sker detta utan stöd i skötselplan. Men goda exempel på hur insatser har samordnats för att vårda hela miljöer finns, till exempel i Jämtlands län.

Igenväxningen av samiska visten och renvallar samt andra hävdade marker som till exempel ängs-, betes- och våtmarker är ett generellt problem längs hela fjällkedjan. De långsiktiga effekterna för den biologiska mångfalden bör utredas och belysas ytterligare. Miljöstöden till fåbodbruket och renskötseln har dock gett nya möjligheter att sköta natur- och kulturvärden. Det vore önskvärt att reservatens skötselplaner revideras med hänsyn till ett bredare synsätt, där också den kulturpräglade naturen och utpräglade kulturmiljöer vägs in. Fjällerna är inte bara natur, utan också ett kulturlandskap och alldeles särskilt ett samiskt kulturlandskap.

Reservatsbildningar innebär ett visst, men inte absolut, skydd mot tyngre fysiska exploateringar. I flera fall uppstår skyddsföreskrifterna inte något förbud mot mineralprospektering. Mineralprospektering anses inte strida mot reservatens syfte, till exempel när det gäller de norrbottniska så kallade fjällurkogreservaten. Prospektering efter mineraler förekommer därför inom naturreservaten.

Eftersom fjällområdets kulturvärden generellt inte finns beskrivna i reservatsbesluten och inte heller upptas i skötselplaner, är exploatering och förstörelse av kulturmiljöer i samband med mineralprospektering helt lagenliga åtgärder i den utsträckning miljöerna inte skyddas enligt Kulturminneslagen. Formellt skydd mot åverkan som inte strider mot Kulturminneslagen eller reservatsföreskrifterna saknas således inom reservaten.

Den faktiska situationen för bevarande och skötsel av kulturvärden inom de skyddade fjällområdena kan inte anses vara tillfredställande, så länge reservatsföreskrifter och skötselplaner inte skyddar kulturvärden i större utsträckning än vad som är fallet i dag. Riksantikvarieämbetets satsning på det samiska kulturarvet och miljöstödet för renskötseln natur och kulturmiljöer har inneburit att viktiga miljöer restaurerats och fått skötsel, men utan stöd i skötselplaner.

Sammanfattningsvis går det att konstatera att indikatorn ”Skyddade fjällmiljöer” inte är användbar för uppföljning av skyddet och skötseln av kulturvärden i fjällområdet. Den beskriver inte i något preciserbart avseende skyddet för kulturvärden inom fjällområdet samt ger en missvisande bild, eftersom allt från kalvfjäll till mellanboreala barrskogar i skogslandet långt öster om fjällerna ingår.

De viktigaste åtgärderna för att tillvarata kulturvärdena i de skyddade områdena måste vara att förbättra kunskapen och beskrivningen av kulturvärdena. Med detta som utgångspunkt kan skötselplanerna revideras och kompletteras, så att kulturvärdena kan tillgodoses och vid behov också tillvaratas genom skötsel och restaurering.

Utöver ökade resurser till länsstyrelsernas kulturmiljöfunktioner, behövs också en bättre samverkan mellan olika sektorer och då i första hand mellan natur- och kulturmiljövården, för att få en bättre helhetssyn. Ett förbättrat samarbete mellan natur- och kulturmiljösektorerna ger också samordningsvinster avseende exempelvis datainsamling och åtgärder. En önskan är att förbättra möjligheterna att arbeta landskapsövergripande. Det leder till samverkan, både när det gäller förberedande såväl som konkreta reservatsförslag och reservatens framtida skötsel.

Referenser

Biologisk mångfald i fjällbjörkskog – en kunskapssammanställning. Länsstyrelsen i Norrbottens län. Rapportserie, nr. 2/2006.

Dalarna länsstyrelses arkiv

Jämtlands länsstyrelses arkiv

Naturgeografisk regionindelning av Norden. (1984). Nordiska ministerrådet.

Linne, C. von (1960). *Lappländska resa.* Natur och kultur.

Norrbottens länsstyrelses arkiv

Västerbottens länsstyrelses arkiv

Wall, S. *Vandringsturism i Lapponia – besökare, upplevelser och attityder till världsarvet.* Working paper 2004:3. ETOUR.

Västerbotten genom tiderna. Del 1. Kulturmiljöer av riksintresse i Västerbottens län. (1991). Länsstyrelsen Västerbottens län. Umeå.

Badjelännda Lapponia Turism, www.padjelanta.com

Länsstyrelsen Dalarna län, www.w.lst.se

Länsstyrelsen Jämtlands län, www.z.lst.se

Länsstyrelsen Norrbottens län, www.bd.lst.se

Länsstyrelsen Västerbottens län, www.ac.lst.se

Miljömålsportalen, www.miljomal.nu

Riksantikvarieämbetet, www.raa.se

Svenska Turistföreningen, www.svenskaturistforeningen.se